

แนวทางการสร้างความเจริญมั่นคงของพระพุทธศาสนา:
กรณีศึกษาจากมหาปรีนิพพานสูตร
THE GUIDELINE TO THE PROSPERITY AND THE STABILITY OF BUDDHISM:
A CASE STUDY FROM THE MAHĀPARINIBBĀNA SUTTA

วีรยุทธ เกิดในมงคล

Weerayut Kerdnaimongkol

คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

Faculty of Humanities, Srinakharinwirot University

weerayut@g.swu.ac.th

Received: 15 March 2026

Revised: 22 June 2026

Accepted: 28 June 2026

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้เกี่ยวกับมหาปรีนิพพานสูตรซึ่งเป็นพระสูตรที่วางแนวทางสร้างความเจริญของพระพุทธศาสนา โดยวางบทบาทของพระธรรมวินัยในฐานะที่เป็นศาสดา มีหลักมหาปเทศ 4 เป็นหลักการสำหรับตรวจสอบการกล่าวอ้างธรรมวินัยให้มีความถูกต้องชัดเจน ทั้งยังมีหลักธรรมหลายหมวดที่กำกับคุณสมบัติของพระภิกษุ เช่น ภิกขุอุปหานิยธรรม หรือหลักธรรมเรื่องแวนธรรม เพื่อให้ภิกษุใช้ตรวจสอบตนเอง นอกจากนี้ยังเสนอให้การปฏิบัติตามพระธรรมคำสอนเป็นการบูชาที่ยอดเยี่ยม เพื่อให้เกิดการปฏิบัติตามพระธรรมคำสอนเป็นวิถีชีวิตของพุทธสาวก โดยมีหลักธรรมเรื่องการไม่ประมาทกำกับให้ภิกษุรู้เท่าทันภัยที่อาจจะเกิดขึ้นได้ในอนาคต ทั้งหมดที่กล่าวมานี้จะเกิดขึ้นได้ด้วยการที่พุทธสาวกศึกษาพระธรรมวินัยแล้วนำไปสู่การปฏิบัติใช้ในวิถีชีวิตให้พุทธสาวกมีตนเป็นที่พึ่ง โดยมีเป้าหมายสำคัญที่มุ่งให้เป็นไปเพื่อเกื้อกูลสุขแก่คนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์ประโยชน์ชาวโลก ซึ่งจะทำให้พระศาสนาสามารถเจริญในใจคนดำรงอยู่ในสังคมสะท้อนถึงคุณค่าของพระธรรมคำสอน เกิดเป็นความเจริญของพุทธศาสนาอย่างแท้จริง

คำสำคัญ: มหาปรีนิพพานสูตร บทบาทของพระธรรมวินัย ความเจริญมั่นคงของพระพุทธศาสนา

Abstract

This academic article aims study the Mahaparinibbana Sutta which provides guidance for the flourishing of Buddhism by establishing the role of the Dharma and Vinaya as the teacher. It includes the Mahapadesa 4 as guidelines for verifying the accuracy and clarity of claims regarding the Dharma and Vinaya. Furthermore, there are various categories of teachings that govern the qualities of monks, such as the Bhikkhu Aparihaniyadhamma or the principle of the "mirror of Dharma" for self-examination. It also suggests that practicing the Dharma is the highest form of worship, encouraging the adoption of the teachings as a way of life for Buddhist disciples. The principle of heedfulness guides monks to be aware of potential future dangers. All of this can only be achieved through the study of the Dharma and Vinaya by Buddhist disciples and their application in their lives, enabling them to be self-reliant and ultimately contributing to the well-being of many people and the benefit of the world. This allows the religion to flourish in people's hearts, endure in society, reflect the values of the Dharma teachings, and lead to the true flourishing of Buddhism.

Keyword: The Mahaparinibbana Sutta, the role of the Dharma and Vinaya, the prosperity of Buddhism

บทนำ

สถานการณ์ของสถาบันพระพุทธศาสนาในปัจจุบันประสบปัญหาอันเนื่องด้วยวิกฤติศรัทธาในหลายครั้งหลายคราด้วยเหตุปัจจัยต่าง ๆ ตามบริบทของสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป เช่น พระภิกษุบางกลุ่มไม่ปฏิบัติตามพระธรรมวินัย มุ่งแสวงหาอาภิส เกิดเป็นปัญหาที่กระทบต่อศรัทธา ตลอดจนแนวโน้มที่มีพระบวชใหม่มีจำนวนลดลงจนทำให้พระสงฆ์จำพรรษาไม่เพียงพอหรือไม่มีพระสงฆ์ จึงทำให้มีวัดร้างมากขึ้น การพิจารณาทบทวนพระธรรมคำสอนโดยเฉพาะมหาปริณิพพานสูตร ซึ่งเป็นพระสูตรที่กล่าวถึงคำสอนก่อนที่พระพุทธองค์จะเสด็จดับขันธปรินิพพานน่าจะเป็นประโยชน์ต่อการเสริมสร้างความรู้ความเข้าใจ เพื่อฝ่าวิกฤติศรัทธาและดำรงคุณค่าของพระพุทธศาสนาให้มีความเจริญมั่นคงเป็นประโยชน์ต่อคนทั้งหลายสืบไป

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

สังคมไทยน้อมนำหลักธรรมพระพุทธศาสนามาใช้ ทั้งในการจัดระเบียบสังคม และการปกครองบ้านเมือง เพื่อสร้างความเป็นปึกแผ่นมั่นคง โดยนำหลักธรรมมาใช้ในการบริหารปกครอง รวมถึงการ

ปกครองตนเองของปัจเจกบุคคล นำไปสู่การสร้างค่านิยมที่ดีงาม ซึ่งเป็นพื้นฐานทางด้านศีลธรรมและจริยธรรม และเป็นรากฐานของวัฒนธรรมไทยที่ผสมผสานเข้ากับวิถีชีวิต พุทธวิธีที่พระพุทธองค์ใช้ในการสอนคือการมุ่งท้าทายให้เข้ามาศึกษาพิสูจน์ให้เห็นชัดเจนแจ่มแจ้งเหมือนงูไปดูให้เห็นกับตา ชักจูงใจให้เห็นจริงด้วยตนเอง น้อมรับเอาคำสอนไปปฏิบัติใช้ เราใจให้แก่วรรณกรรม ปลุกให้มีกำลังใจ ไม่ระย่อต่อความเหนื่อยยาก ซื่อสัตย์ให้สดชื่น ร่าเริง เพราะมองเห็นคุณประโยชน์ที่จะได้รับการปฏิบัติว่าเป็นประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิต (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2544, น. 45) คุณูปการของพระพุทธศาสนาที่สำคัญยิ่งคืออธิบายปรากฏการณ์ตามความเป็นจริงว่าสิ่งทั้งหลายอยู่ในกระแสแห่งความเปลี่ยนแปลง เกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปตามเหตุปัจจัยที่ปรุงแต่งอิงอาศัยกัน เมื่อผู้คนได้เห็นว่าพระธรรมคำสอนนำมาซึ่งทางแห่งการดับทุกข์ได้ ชนเหล่านั้นยิ่งน้อมนำศรัทธาให้ช่วยกันสืบต่อพระศาสนาเพื่อประโยชน์ของชนทั้งหลาย แต่ในปัจจุบันเกิดการเปลี่ยนแปลงทางสภาพเศรษฐกิจและสังคม ซึ่งกระทบต่อวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ของผู้คน และความบีบคั้นจากการเปลี่ยนแปลงนำมาซึ่งปัญหาหลากหลายมิติ ส่งผลให้เกิดวิกฤติศรัทธา ซึ่งกระทบต่อสังคมสงฆ์และสันคณความเจริญมั่นคงของพระพุทธศาสนาที่สืบเนื่องมาอย่างยาวนาน

เมื่อได้ศึกษามหาปรินิพพานสูตร ซึ่งเล่าเหตุการณ์ในช่วงเวลาเสด็จปรินิพพานของพระพุทธเจ้า รวมถึงการแสดงพระธรรมเทศนาต่าง ๆ และพิจารณาลงไปในรายละเอียด ทำให้เห็นว่า หลักธรรมในหลายๆ เหตุการณ์มีความเกี่ยวพันเชื่อมโยงกับประเด็นในเรื่องการสืบต่อความเจริญของพระศาสนาอย่างยิ่ง เช่น เมื่อพระพุทธองค์ทรงตรัสกับพระยามารในการที่พระพุทธองค์จะทรงปลงอายุสังขาร(ที.ม.(ไทย)10/168/113-116) ก็มีเนื้อหาเกี่ยวพันกับความเจริญตั้งมั่นของพระพุทธศาสนา หรือเมื่อคราวที่พระพุทธองค์ทรงมีพระดำรัสกับพระอานนท์และภิกษุทั้งหลายในกรุงเวสาลี หลังจากที่พระองค์ทรงปลงอายุสังขารได้แสดงเนื้อหาว่า ด้วยหนทางที่จะทำให้พระพุทธศาสนาจะพึงตั้งมั่นดำรงอยู่ได้นาน(ที.ม.(ไทย)10/184/130-131) หลักธรรมหลายเรื่องในพระสูตรนี้ล้วนแต่พิจารณาได้ว่า มีความสอดคล้องเชื่อมโยงกันในเรื่องการสร้าง ความเจริญมั่นคงของพระพุทธศาสนาให้ดำรงสืบไปทั้งสิ้น

ในแง่นี้ทำให้ผู้เขียนเห็นว่า มหาปรินิพพานสูตรไม่ได้เป็นเพียงพระสูตรที่บันทึกเหตุการณ์การเสด็จปรินิพพานของพระพุทธเจ้าเท่านั้น แต่มีนัยที่สำคัญต่อการจัดวางแนวทางให้พระพุทธศาสนามีความเจริญมั่นคง ผู้เขียนจึงต้องการศึกษา วิเคราะห์ และสังเคราะห์หลักการสำคัญในการสร้างความเจริญมั่นคงของพระพุทธศาสนาจากหลักธรรมคำสอนที่ปรากฏในมหาปรินิพพานสูตร เพื่อเป็นแนวทางที่เหมาะสมในการสร้างความเจริญมั่นคงของพระพุทธศาสนาในปัจจุบันให้พระพุทธศาสนาได้ยังประโยชน์เพื่ออนุเคราะห์เกื้อกูลประโยชน์สุขแก่ชนทั้งหลายตามพุทธปณิธานของพระบรมศาสดาเป็นสำคัญ

มหาปรินิพพานสูตร

มหาปรินิพพานสูตรเป็นพระสูตรสำคัญในพระสูตรตันตปิฎก ที่ขนิทาย มหาวรรค โดยความหมายของชื่อเรื่องว่า มหาปรินิพพาน หมายถึง การเสด็จดับขันธปรินิพพานที่ยิ่งใหญ่ พระสูตรนี้เป็นพระสูตรที่มีเนื้อหาขนาดยาวเพราะเล่าเหตุการณ์สำคัญต่างๆ ที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาประมาณ 3 เดือนนับตั้งแต่ต้นเรื่องจนจบถึงการแบ่งพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้านำไปบรรจุสถูปบูชาพระบรมธาตุตามแคว้นต่าง ๆ

ลำดับเนื้อเรื่องให้ความสำคัญกับเหตุการณ์การเสด็จปรินิพพานของพระพุทธองค์เป็นแกนหลักในการเล่าเรื่อง และในบทสนทนาระหว่างพระพุทธองค์กับพระอานนท์แสดงถึงหลักธรรมคำสอนที่สามารถนำมาใช้เป็นแนวทางสำหรับการจัดการองค์การสงฆ์หลังจากที่พระพุทธองค์ปรินิพพานเพื่อเป็นแนวทางในการสร้างความเจริญให้มั่นคงดำรงต่อไป ดังที่พระผู้มีพระภาคทรงมีพระปัจฉิมวาจาว่า “ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้เราขอเตือนเธอทั้งหลาย สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา เธอทั้งหลายจงทำหน้าที่ให้สำเร็จด้วยความไม่ประมาทเถิด” (ที.ม.(ไทย)10/185/131) ข้อความนี้เป็นพุทธพจน์จากมหาปรินิพพานสูตรที่มักยกขึ้นมาเมื่อกล่าวถึงคำสอนสำคัญของพระพุทธศาสนาเช่นเดียวกันกับพุทธพจน์ที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า “ธรรมและวินัยที่เราแสดงแล้วบัญญัติแล้วแก่เธอทั้งหลาย หลังจากเราล่วงลับไป ก็จะเป็นศาสดาของเธอทั้งหลาย”(ที.ม.(ไทย)10/216/164) นัยของข้อความที่ยกมาเหล่านี้นำมาสู่การศึกษามหาปรินิพพานสูตรในฐานะที่เป็นเสมือนพินัยกรรมที่จัดวางแนวทางในการสร้างความเจริญมั่นคงให้กับพระพุทธศาสนาไว้เพื่อที่พระธรรมคำสอนเหล่านี้จะได้เป็นตัวแทนของพระองค์ในการช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้หลุดพ้นจากความทุกข์ได้ต่อไปแม้จะทรงเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว

รูปแบบและลักษณะของมหาปรินิพพานสูตร

ในบทนำพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ให้ข้อสันนิษฐานว่า พระสูตรนี้พระธรรมสังคากาจารย์ครั้งปฐมสังคายนาจัดทำขึ้น¹ พระสูตรมีลักษณะเป็นบันทึกเล่าเหตุการณ์ผสมผสานกับบทสนทนาที่เป็นพระธรรมคำสอนระหว่างพระพุทธองค์และสาวกในแต่ละช่วงเหตุการณ์ โดยมีเทศนาหัวข้อธรรมต่าง ๆ ประกอบในบทสนทนาระหว่างการเดินทางของพระพุทธองค์จากกรุงราชคฤห์ผ่านบ้านเมืองสถานที่ต่างๆ จนถึงเมืองกุสินารา

เนื้อหาของบางเหตุการณ์ในพระสูตรบางเรื่องมีลักษณะไม่จบความเมื่อเทียบกับเนื้อความในอีกพระสูตรหนึ่งที่กล่าวถึงเหตุการณ์เดียวกันแต่มีเนื้อความยาวกว่าและเล่าเรื่องเหตุการณ์จนจบตอนนั้นๆ เช่นตอนที่พระสารีบุตรบันลือสีหนาทในมหาปรินิพพานสูตร(ที.ม.(ไทย)10/145/90-92) เทียบกับในสัมปสาทนียสูตรซึ่งว่าด้วยความเลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคมีเนื้อความที่กล่าวถึงเหตุการณ์เดียวกันแต่ในสัมปสาทนีย

¹ โปรดดู บทนำของพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม 10 (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539, น.23)

สูตรเล่าเรื่องจบสมบูรณ์ความกว่า(ที่.ปา.(ไทย)11/141-163/103-124) รวมถึงการแสดงเรื่องความเป็นมาของเมืองกุสินาราในมหาสุทฺตสนสูตรก็เป็นเสมือนส่วนขยายความของการเล่าเรื่องพระเจ้ามหาสุทฺตสนในมหาปรินิพพานสูตร ทั้งนี้ในมหาปรินิพพานสูตรการเล่าเหตุการณ์บางตอนบางหัวข้อธรรมมีการอธิบายลงรายละเอียด แต่บางหัวข้อมีลักษณะเป็นการประมวลเฉพาะหัวข้อ เช่นเรื่อง ศีล สมาธิ ปัญญา รวมถึงตอนที่แสดงเรื่องธรรมที่พระพุทธองค์ทรงแสดงแล้วเพื่อความรู้ยิ่ง(อภิญาเทสิตธรรม)ก็เฉพาะหัวข้อ แต่ก็ยังเป็นหัวข้อธรรมที่สำคัญยิ่ง เพราะเมื่อรวมหัวข้อธรรมทั้งหมดก็จะหมายถึงเป็นโพธิปักขิยธรรม 37 นั่นเอง

หลักธรรมบางเรื่องมีลักษณะที่เป็นการยกเนื้อความมาแต่มีลักษณะที่พัฒนาให้เนื้อความในหัวข้อธรรมนั้นๆ กระชับกว่าอีกทีหนึ่ง เช่น หลักธรรมเรื่องมหาปเทสสามารถเทียบเคียงได้กับวิธีการตรวจสอบใคร่ครวญอรรถและพยัญชนะที่พระพุทธองค์ทรงแสดงต่อพระจุนทะในปาสาทิกสูตร(ที่.ปา.(ไทย)11/177-181/138-140) หรือเรื่องราวที่แสดงถึงความบริบูรณ์พรหมจรรย์ของพระองค์ก็เป็นเนื้อความที่สอดคล้องกับปาสาทิกสูตรด้วยเช่นกัน ตลอดจนคำสอนเรื่องความไม่ประมาทก็เป็นหัวข้อธรรมที่มีปรากฏคำสอนอย่างละเอียดในพระสูตรอื่นซึ่งในมหาปรินิพพานสูตรมิได้อธิบายลงรายละเอียดของหัวข้อธรรม การกล่าวถึงหัวข้อธรรมที่ปรากฏแม้จะมีลักษณะสั้นกระชับ แต่เมื่อมีความเชื่อมโยงอย่างมีนัยสำคัญกับหัวข้อธรรมนั้นๆ ในพระสูตรอื่นๆ ที่มีหัวข้อธรรมเดียวกัน ในแง่การศึกษาครั้งนี้จะพยายามศึกษารายละเอียดโดยเทียบเคียงกับหัวข้อธรรมนั้นเพื่อให้สามารถเข้าใจบริบทความหมายและความสำคัญอย่างชัดเจน

ลำดับเหตุการณ์สำคัญในมหาปรินิพพานสูตรโดยย่อ

ในเบื้องต้นนี้จะขอเสนอลำดับเหตุการณ์สำคัญที่ผู้เขียนเรียบเรียงโดยย่อจากมหาปรินิพพานสูตรพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เพื่อให้เห็นความเป็นไปของเรื่องราวในมหาปรินิพพานสูตร เริ่มต้นตั้งแต่ครั้งพระพุทธองค์ทรงประทับอยู่ที่แคว้นมคธ แล้วเสด็จจาริกผ่านแคว้นต่างๆ ไปถึงกรุงกุสินารอันเป็นสถานที่แสดงธรรมครั้งสุดท้ายแล้วเสด็จดับขันธปรินิพพานจนจบถึงเหตุการณ์การแบ่งแจกพระบรมสารีริกธาตุ² ดังนี้

วัสสการพราหมณ์เข้าเฝ้า

มหาปรินิพพานสูตรเริ่มต้นเรื่องด้วยการเล่าเหตุการณ์เมื่อครั้งพระพุทธองค์ประทับอยู่ที่ภูเขาคิชฌกูฏ เขตกรุงราชคฤห์ ขณะนั้นพระเจ้าอชาตศัตรูแห่งแคว้นมคธปรารถนาจะทำศึกกับพวกเจ้าวัชชีแห่งแคว้นวัชชี จึงรับสั่งให้วัสสการพราหมณ์เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเพื่อกราบทูลถามเรื่องที่พระเจ้าอชาตศัตรูจะเสด็จ

² ลำดับเหตุการณ์โดยย่อของมหาปรินิพพานสูตรในหัวข้อ 2.2 นี้ ผู้เขียนเรียบเรียงจาก พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัย เล่ม 10 (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539, น.77-180)

ไปปราบแคว้นวัชชี พระผู้มีพระภาคจึงได้ตรัสถามพระอานนท์ว่า พวกเจ้าวัชชียังปฏิบัติตามคำสอนเรื่องราช
อปริหานิยธรรม 7 ประการอยู่หรือไม่ พระอานนท์ทูลตอบว่า พวกเจ้าวัชชียังปฏิบัติตามคำสอนอยู่ จึงทรง
พยากรณ์ว่า ตราบใดที่พวกเจ้าวัชชียังปฏิบัติตามราชอปริหานิยธรรมทั้ง 7 ประการ พวกเจ้าวัชชีก็จะมีแต่
ความเจริญ วัสสการพราหมณ์จึงกราบทูลว่า พระเจ้าอชาตศัตรูไม่ควรทำสงครามกับพวกเจ้าวัชชี นอกจาก
ใช้วิธีการทางทูตหรือไม่ก็ทำให้แตกสามัคคีกัน หลังจากที่วัสสการพราหมณ์กลับไป พระผู้มีพระภาคให้พระ
อานนท์เรียกประชุมสงฆ์ที่พำนักอยู่ในกรุงราชคฤห์ในขณะนั้น และเทศนาเรื่องภิกขุอปริหานิยธรรม แสดง
หลักธรรมในเรื่องการไม่ทำเหตุแห่งความเจริญให้เสื่อมไปรวม 6 หมวด

พระสารีบุตรแสดงความเลื่อมใสต่อพระผู้มีพระภาค

ต่อมาพระผู้มีพระภาคเสด็จประทับที่ป่าวาริภัมพวัน พระสารีบุตรเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค กล่าว
แสดงความเลื่อมใสที่มีต่อพระผู้มีพระภาคว่า ไม่เคยมีสมณะหรือพราหมณ์อื่นใดที่จะมีปัญญาในทางพระ
สัมโพธิญาณยิ่งกว่าพระผู้มีพระภาค เมื่อพระพุทธองค์ทรงท้วงติงว่า พระสารีบุตรไม่มีเจโตปริยญาณ ไม่
สามารถรู้วาระจิตในพระพุทธเจ้าทั้งหลายทั้งในอดีต อนาคต และปัจจุบัน พระสารีบุตรทูลว่า ท่านใช้วิธีการ
อนุมาน โดยอาศัยองค์ธรรม 3 หมวด คือ นิรวรณ 5 สติปัฏฐาน 4 และโพชฌงค์ 7 เป็นเครื่องมืออนุมาน

พระผู้มีพระภาคเสด็จต่อไปยังป่ากุลิกาม แคว้นมคธ ทรงแสดงธรรมเรื่องโทษของผู้ที่คลั่งและอานิสส
ของผู้มีศีล และเมื่อพระผู้มีพระภาคทรงนำภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่มาถึงนาทิกคาม ทรงตอบคำถามของพระ
อานนท์เรื่องคติและอภิสมปรายภพของพุทธบริษัทของหมู่บ้านนั้นที่ล่วงลับแล้วพระพุทธองค์จึงทรงแสดง
ธรรมเรื่อง แว่นธรรม เพื่อให้พุทธบริษัทใช้เป็นหลักพิจารณาพยากรณ์ตัวเองได้ว่าสันเหตุให้ไปเกิดในทุคติ
หรือไม่

พระพุทธองค์ทรงปลงพระชนมายุสังขาร

ขณะที่พระผู้มีพระภาคทรงจำพรรษาที่เวฬุคามเกิดอาการพระประชวรอย่างรุนแรง ทรงอดกลั้นใช้
ความเพียรขับไล่อาการอาพาธ อาการประชวรจึงสงบลง เมื่อพระอานนท์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค กราบท
ูลถึงความเบาใจ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมว่า พระองค์ไม่มีอาจริยมุจฺจฺสิ (กำมือของอาจารย์) ซึ่ง
หมายความว่าธรรมที่พระองค์แสดงแล้วไม่มีในไม่มีนอกในเรื่องธรรมทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคทรงแสดง
ธรรมให้พวกภิกษุสงฆ์มีตนเป็นที่พึ่ง ครั้นในเวลาเช้าวันต่อมา เมื่อพระผู้มีพระภาคเรียกพระอานนท์มาตรัส
ในเชิงที่เป็นโอกาสแก่พระอานนท์ให้อาราธนาพระองค์ดำรงพระชนม์อยู่ต่ออย่างพึงเสด็จปรินิพพาน
แต่พระอานนท์ไม่อาจจะรู้ทันจึงไม่ได้กราบทูลขอพระผู้มีพระภาคให้ดำรงพระชนม์ชีพอยู่ตลอดกับ

เมื่อพระอานนท์ลาจากไปไม่นาน มารได้เข้าไปกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคปรินิพพาน โดยอ้างถึง
พระวจาเมื่อแรกตรัสรู้ พระผู้มีพระภาคได้ตอบมารว่า ในอีก 3 เดือนพระองค์จะปรินิพพาน ต่อมาทรงเล่า

เรื่องการที่จะทรงปรินิพพานแก่พระอานนท์แล้วทรงเรียกประชุมสงฆ์ที่พำนักอยู่ในกรุงเวสาลี ทรงแสดงธรรมให้ภิกษุทั้งหลายฟังศึกษาเรียนรู้ซึ่งธรรมที่พระองค์ได้แสดงแล้ว และทรงแสดงสังเวชนียธรรมให้ภิกษุสงฆ์ทำหน้าที่ให้สำเร็จด้วยความไม่ประมาท แล้วทรงแจ้งการปรินิพพานของพระองค์แก่เหล่าภิกษุสงฆ์

หลักมหาปเทศ 4 ประการ

ในวันต่อมาพระผู้มีพระภาคเสด็จออกเดินทางจากกรุงเวสาลีพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ไปยังภัณฑุคาม หัตถิคาม อัมพคาม ชัมพูคาม จนถึงโกคคนครแล้วประทับที่อาสน์ทณเจตีย์ ทรงแสดงมหาปเทศ 4 ประการ เพื่อเป็นหลักในการสอบเทียบพระธรรมวินัยกับคำที่กล่าวอ้างว่าเป็นคำสอนของพระศาสดา

พระผู้มีพระภาคเสวยสุกรมัททวะ

ต่อมา พระผู้มีพระภาคได้เสด็จไปยังกรุงปาวา ประทับที่อัมพวันของนายจุนทกัมมารบุตร โดยทรงรับนิมนต์ของนายจุนทกัมมารบุตรไปเสวยพระกระยาหารพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ หลังจากพระผู้มีพระภาคเสวยสุกรมัททวะซึ่งนายจุนทกัมมารบุตรจัดเตรียมไว้ เกิดพระประชวรลงพระบังคนหนักเป็นโลหิต พระองค์ทรงอดกลั้นทุกขเวทนาไว้แล้วรับสั่งเรียกพระอานนท์เดินทางต่อเพื่อไปกรุงกุสินารา

พระผู้มีพระภาคเสด็จไปยังควงไม้สาละ

พระผู้มีพระภาคพร้อมด้วยหมู่ภิกษุสงฆ์เดินทางข้ามฝั่งแม่น้ำหิรัญญูดีเข้ากรุงกุสินารา พระอานนท์ช่วยตั้งเตียงระหว่างใต้ต้นสาละซึ่งกำลังผลิดอกนอกฤดูกาล ตรัสแสดงธรรมเรื่องการปฏิบัติบูชาว่าเป็นการบูชาพระองค์อย่างแท้จริง ต่อจากนั้นพระอานนท์กราบทูลว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จล่องลับไป ภิกษุทั้งหลายจะไม่ได้พบพระผู้มีพระภาค ทรงตรัสแนะว่า กุลบุตรควรไปดูสังเวชนียสถาน 4 ตำบล เพื่อระลึกถึงการประสูติ ตรัสรู้ ประกาศธรรมจักร และปรินิพพานของพระพุทธองค์

พระอานนท์ทูลถามเรื่องข้อพึงปฏิบัติต่อสตรี การปฏิบัติต่อสรีระของพระองค์ การปฏิบัติต่อพระบรมศพ พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบายตอบแล้วให้พระอานนท์เข้าไปกรุงกุสินาราแจ้งเรื่องการจะปรินิพพานของพระองค์แก่เจ้ามัลละทั้งหลายผู้ครองกรุงกุสินารา

เมื่อสุภัททปริพาชกทราบข่าวพระสมณโคดมจะปรินิพพานจึงเดินทางไปขอเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค แต่พระอานนท์กล่าวห้าม พระผู้มีพระภาคทรงได้ยินถ้อยคำเจรจาจึงรับสั่งให้สุภัททะเข้าเฝ้า ทรงแสดงธรรมแก่สุภัททปริพาชกว่า ถ้าภิกษุเป็นอยู่โดยชอบโลกจะไม่พึงว่างจากพระอรหันต์ สุภัททปริพาชกเกิดความเลื่อมใสขอบรรพชา

พระปัจฉิมวาจา

ต่อมาพระผู้มีพระภาครับสั่งเรียกพระอานนท์มาตรัสว่าหลังจากพระองค์ล่วงลับไปแล้วทรงบัญญัติให้
ธรรมและวินัยที่ทรงแสดงแล้วเป็นศาสดาของภิกษุทั้งหลาย พระผู้มีพระภาครับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมา
เพื่อให้ภิกษุถามข้อสงสัยในเรื่องพระพุทธรูป พระธรรม พระสงฆ์ มรรค หรือในข้อปฏิบัติ ทรงตรัสถามถึง 3 ครั้ง
เมื่อหมู่ภิกษุไม่แสดงว่ามีข้อเคลือบแคลงแสดงความสงสัยในเรื่องใด ทรงตรัสแสดงปัจฉิมวาจาให้ภิกษุ
ทั้งหลายจงทำหน้าที่ให้สำเร็จด้วยความไม่ประมาท จากนั้นพระผู้มีพระภาคทรงเข้าฌานแล้วเสด็จดับขันธปริ
นิพพาน เมื่อพระองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว พระอนุรุธะจึงให้พระอานนท์เข้าไปยังกรุงกุสินาราเพื่อ
แจ้งการปรินิพพานของพระผู้มีพระภาคแก่เจ้ามัลละทั้งหลาย

เมื่อถึงเวลาจะจุดไฟที่จิตกาธานของพระผู้มีพระภาค แต่ไม่อาจจะจุดไฟติดได้ พระอนุรุธะจึงแจ้งว่า
พวกเทวดามีความประสงค์ให้รอพระมหากัสสปะและภิกษุสงฆ์ซึ่งกำลังเดินทางมา จนเมื่อพระมหากัสสปะ
เข้าไปยังมกุฏพันธนเจดีย์ได้ถวายอภิวาทพระยุคลบาทของพระผู้มีพระภาคพร้อมด้วยหมู่ภิกษุแล้ว
จิตกาธานของพระผู้มีพระภาคได้ติดไฟลุกโผลงขึ้นเอง

การแบ่งพระบรมสารีริกธาตุ

พระราชานุญาตต่าง ๆ ประสงค์จะได้ส่วนแบ่งพระบรมสารีริกธาตุ แต่พวกเจ้ามัลละไม่ยอมให้
ส่วนแบ่งพระบรมสารีริกธาตุ โทณพราหมณ์จึงเจรจาโดยอ้างหลักขนัตติธรรมของพระพุทธองค์ ทุกฝ่ายจึงตกลง
แบ่งพระบรมสารีริกธาตุและพระอังคาร แล้วนำไปสร้างพระสถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุเพื่อการบูชา
ตามแคว้นต่าง ๆ

ลักษณะความเจริญมั่นคงของพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในมหาปรินิพพานสูตร³

การเริ่มต้นพระสูตรโดยการเล่าเรื่องความปรารถนาของพระเจ้าอชาตศัตรูที่จะปราบแคว้นวัชชีซึ่ง
นำไปสู่การแสดงหลักธรรมเรื่องภิกษุอุปหานิยธรรม ซึ่งว่าด้วยการไม่ทำเหตุแห่งความเจริญให้เสื่อมไป
รวมถึงในตอนท้ายที่พญามารมากราบทูลขอให้พระผู้มีพระภาคเสด็จปรินิพพานโดยอ้างถึงพระวาจาที่แสดง
เงื่อนไขของการปรินิพพานเมื่อแรกตรัสรู้ “จะทรงปรินิพพาน เมื่อพุทธบริษัทและพรหมจรรย์ของพระองค์
บริบูรณ์ กว้างขวาง แพร่หลาย รู้จักกันโดยมาก มั่นคงดีแล้ว” (ที.ม. 10/168/113-116) อาจพิจารณาได้ว่า
แสดงถึงความเกี่ยวพันกับการสืบต่อซึ่งความเจริญของพระพุทธศาสนา และเพื่อให้เห็นภาพของความเจริญ

³ เนื้อความในหัวข้อนี้ขยายองค์ประกอบ 4 ลักษณะมาอธิบายความเจริญของพระพุทธศาสนา โดยพัฒนาจาก วีรยุทธ เกิดในมงคล. 2555.

“ข้อพิจารณาเพื่อการอุปถัมภ์และคุ้มครองพระพุทธศาสนาจากหลักธรรมในมหาปรินิพพานสูตร”. วารสารสมาคมปรัชญาและศาสนาแห่งประเทศไทย.
7(1-2), 91-112. (ออนไลน์)

ของพระพุทธศาสนาในที่นี้จึงจะแจกแจงลักษณะและองค์ประกอบที่แสดงถึงความเจริญมั่นคงของพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในมหาปริพาณสูตรว่าเป็นไปลักษณะเช่นใด ดังนี้

ความเจริญประการที่ 1 พระผู้มีพระภาคมีคุณลักษณะเป็นพระศาสดา

ลักษณะประการแรกที่แสดงถึงความเจริญของพระพุทธศาสนาในมหาปรินิพพานสูตร คือ การที่พระผู้มีพระภาคมีคุณสมบัติเป็นพระศาสดา ดังที่พระสารีบุตรแสดงความเลื่อมใสกล่าวอสาวิจา(วาจาอย่างองอาจ) บันลือสีหนาทว่า “ข้าพระองค์เลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคอย่างนี้ว่า ไม่เคยมี จักไม่มี และย่อมไม่มีสมณะหรือพรหมณ์ผู้อื่น ซึ่งจะมีปัญญาในทางพระสัมโพธิญาณยิ่งกว่าพระผู้มีพระภาค” (ที.ม.(ไทย) 10/145/90) แม้ว่าพระสารีบุตรไม่อาจกำหนดรู้พระทัยของพระผู้มีพระภาคเจ้าทุกพระองค์ในอดีตกาล หรือในอนาคตด้วยเจโตปริยญาณในพระพุทธเจ้าทั้งในอดีต อนาคต และปัจจุบันดังที่พระพุทธองค์ทรงปราม

พระสารีบุตรแจ้งว่าท่านใช้วิธีการอนุมานจากการที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทุกพระองค์ในอดีตกาลทรงละนิวรณ์ 5 มีพระทัยมั่นคงดีในสติปัฏฐาน 4 ทรงเจริญโพชฌงค์ 7 ตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ พร้อมทั้งยังแสดงลักษณะของผู้ที่จะเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทุกพระองค์ในอนาคตกาลว่าก็ต้องทรงละนิวรณ์ 5 มีพระทัยมั่นคงดีในสติปัฏฐาน 4 ทรงเจริญโพชฌงค์ 7 ตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ พระสารีบุตรจึงยืนยันว่า พระผู้มีพระภาคในตอนนี้บรรลุองค์ธรรมทั้ง 3 หมวดคือ ทรงละนิวรณ์ 5 มีพระทัยมั่นคงดีในสติปัฏฐาน 4 ทรงเจริญโพชฌงค์ 7 ตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ ในแง่นี้พระสารีบุตรจึงได้กล่าวยืนยันความเป็นศาสดาของพระพุทธองค์ เพราะมีคุณลักษณะของผู้ที่เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าซึ่งประกอบด้วยการบรรลุองค์ธรรมทั้ง 3 ประการ ประการแรก ต้องเป็นผู้ที่ละนิวรณ์ 5 ประการที่สอง มีใจมั่นคงดีในสติปัฏฐาน 4 และประการที่สาม เจริญโพชฌงค์ 7 จึงถือว่าเป็นผู้ตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ (ที.ม.(ไทย) 10/145/90-92)

ความเจริญประการที่ 2 พระธรรมที่พระพุทธองค์ทรงแสดงเป็นธรรมที่แสดงไว้ครบถ้วนดีแล้ว

ความเจริญของพระพุทธศาสนาประการต่อมาคือ การแสดงถึงความบริบูรณ์พร้อมของพระธรรมคำสอน เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสว่า “อานนท์ ภิกษุสงฆ์ยังจะหวังได้อะไรในเราอีกเล่า ธรรมที่เราแสดงแล้วไม่มีในไม่มีนอก ในเรื่องธรรมทั้งหลาย ตถาคตไม่มีอจาริยมุจฺจ” (ที.ม.(ไทย) 10/165 /110) ในแง่นี้สามารถพิจารณาได้ว่า พระพุทธองค์ทรงยืนยันว่าทรงสอนธรรมที่เกี่ยวข้องกับการดับทุกข์ทุกประการแล้ว ผู้ที่เรียนรู้หลักธรรมของพระองค์ได้เรียนรู้เหมือนกันหมด ไม่มีการแบ่งแยก และที่สำคัญการที่พระพุทธองค์ยืนยันว่าไม่มีอจาริยมุจฺจ นั้นก็คือ พระองค์ได้สอนทุกสิ่งทุกอย่างไปหมดแล้ว

ในข้อนี้มีอีกเหตุการณ์หนึ่งที่สนับสนุนว่าเรื่องธรรมวินัยที่ได้ทรงสอนแสดงไปแล้วนั้นเป็นสิ่งที่แจ่มแจ้ง ชัดเจน ปราศจากข้อเคลือบแคลงสงสัย ดังเหตุการณ์ในตอนก่อนที่จะเสด็จดับขันธ ที่พระผู้มีพระภาค

ทรงรับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า “ถ้าภิกษุแม้เพียงรูปเดียวพึงมีความสงสัยหรือความเคลือบแคลงใน พระพุทธรูป พระธรรม พระสงฆ์ มรรค หรือในปฏิบัติ เธอทั้งหลายจงถามเถิด แม้พระพุทธรูปองค์ทรงตรัสถามถึง 3 ครั้ง แต่ภิกษุเหล่านั้นได้นิ่งเงียบ พระผู้มีพระภาครับสั่งกับภิกษุเหล่านั้นว่า “ถ้าเธอทั้งหลายไม่กล้าถาม เพราะความเคารพในศาสดา ก็ขอให้ภิกษุผู้เป็นเพื่อนบอก(ความสงสัย) แก่ภิกษุผู้เป็นเพื่อนให้(ถาม)ก็ได้ แต่ เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้ ภิกษุเหล่านั้นได้นิ่งเงียบ” (ที.ม.(ไทย) 10/217/165-166) สิ่งที่สามารถ ยืนยันได้จากเนื้อความในตอนนี้เป็นคือ แม้ภิกษุเพียงรูปเดียวก็ไม่ได้มีความสงสัยความเคลือบแคลงในพระพุทธรูป พระธรรม พระสงฆ์ มรรค หรือในปฏิบัติ เหตุการณ์ในตอนนี้เป็นอีกสิ่งที่ยืนยันว่า พระพุทธศาสนาในช่วง เวลานั้นมีความเจริญด้วยพระธรรมวินัยที่ครบถ้วนชัดเจน

ความเจริญประการที่ 3 พุทธสาวกมีคุณสมบัติสมบูรณ์แล้ว

ความเจริญของพระพุทธศาสนาประการต่อมาคือ ความเจริญของงานของพุทธสาวกที่มีคุณสมบัติ สมบูรณ์พร้อม เมื่อมารกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จปรินิพพานได้อ้างถึงพระวาจาของพระพุทธเจ้า เมื่อแรกตรัสรู้ที่เป็นเหมือนข้อตกลงว่า พระพุทธรูปองค์จะทรงปรินิพพานด้วยเงื่อนไขที่ว่าด้วยคุณสมบัติของ พุทธสาวก พระพุทธรูปองค์จะยังไม่ปรินิพพานตราบเท่าที่ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ผู้เป็นสาวก สาวิกา “...ยังไม่เฉียบแหลม ไม่ได้รับการแนะนำ ไม่แก่ล้า ไม่เป็นพหูสูต ไม่ทรงธรรม ไม่ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ ธรรม ไม่ปฏิบัติชอบ ไม่ปฏิบัติตามธรรม เรียนกับอาจารย์ของตนแล้ว แต่ก็ยังไม่บอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายไม่ได้ ยังแสดงธรรมมีปาฏิหาริย์ปราบปรามปรวาทที่เกิดขึ้นให้เรียบร้อยโดยชอบธรรม ไม่ได้” (ที.ม.(ไทย) 10/168/113-115)

จากนั้น มารจึงได้ยืนยันว่า ในเวลานี้ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุณีทั้งหลาย อุบาสกทั้งหลาย อุบาสิกา ทั้งหลาย ผู้เป็นสาวก สาวิกา ของพระผู้มีพระภาคเป็นผู้เฉียบแหลม ได้รับการแนะนำ แก่ล้า เป็นพหูสูต ทรงธรรม ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบ ปฏิบัติตามธรรม เรียนกับอาจารย์ของตนแล้วก็บอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายได้ แสดงธรรมมีปาฏิหาริย์ปราบปรามปรวาทที่เกิดขึ้นให้เรียบร้อยโดย ชอบธรรมได้ เหตุการณ์ในตอนนี้อาจยืนยันความเจริญของพระพุทธศาสนาได้ว่ามีความเจริญถึงขั้นแล้ว ด้วยพุทธสาวกที่ประกอบด้วยคุณสมบัติพร้อมดังที่แสดงแล้ว

ความเจริญประการที่ 4 พระศาสนามีความมั่นคง กว้างขวาง แพร่หลาย

ลักษณะบ่งชี้ความเจริญของพระพุทธศาสนาอีกประการหนึ่งที่ปรากฏในมหาปรินิพพานสูตร คือ ลักษณะที่แสดงถึงการที่ได้เผยแผ่ออกไป และได้รับการยอมรับในสังคม ในเงื่อนไขประการสุดท้ายที่พระ พุทธรูปองค์ทรงกำหนดไว้ก่อนที่จะปรินิพพานคือ ความต้องการที่จะให้พรหมจรรย์(ศาสนา)ของพระองค์ บริบูรณ์ กว้างขวาง แพร่หลาย รู้จักกัน โดยมาก มั่นคงดี กระทั่งเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายประกาศได้ดีแล้ว

ซึ่งในข้อนี้ พระสูตรยกข้อความที่พระพุทธองค์ได้ตรัสกับมาร และมารได้ยืนยันว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็เวลานี้ พรหมจรรย์ของพระผู้มีพระภาคบริบูรณ์ กว้างขวาง แพร่หลาย รู้จักกัน โดยมาก มั่นคงดี กระทั่งเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายประกาศได้ดีแล้ว” (ที.ม. (ไทย)10/168/116)

สรุปลักษณะความเจริญมั่นคงของพุทธศาสนาที่ปรากฏในมหาปริณิพพานสูตร

การกล่าวถึงพระพุทธศาสนาในฐานะที่เป็นพรหมจรรย์ที่บริบูรณ์ กว้างขวาง แพร่หลาย รู้จักกัน โดยมาก มั่นคงดี แสดงให้เห็นถึงความเจริญของพระพุทธศาสนา เพราะประกอบไปด้วย 1) พระผู้มีพระภาคมีคุณลักษณะเป็นพระศาสดาเป็นผู้ตรัสรู้จนตรัสสมาธิโพธิญาณ 2) พระธรรมวินัยที่พระพุทธองค์ทรงแสดงเป็นธรรมที่แสดงไว้ครบถ้วนไม่มีปิดบัง พุทธสาวกในเวลานั้นปราศจากความเคลือบแคลงสงสัย 3) พุทธสาวกอันประกอบไปด้วย ภิกษุสาวก ภิกษุณีสาวก อุบาสกสาวก อุบาสิกาสาวก พุทธสาวกมีคุณสมบัติสมบูรณ์แล้วพุทธบริษัทเป็นผู้เยียบแหลม ได้รับการแนะนำ แก่ล้ากล่าว สาวกเป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบ ปฏิบัติตามธรรมในธรรมนั้น จึงบรรลุธรรมอันเกษม กล่าวพระสัทธรรมได้โดยชอบ แสดงธรรมมีปฏิหาริย์ ปราบปร่ำวาทที่เกิดขึ้นให้เรียบร้อยโดยชอบธรรมได้ 4) ความเจริญประการสุดท้ายแสดงถึงการที่พระธรรมคำสอนที่ได้เผยแผ่ไป มีความตั้งมั่น กว้างขวาง เป็นที่รู้จักกันแพร่หลาย โดยลักษณะองค์ประกอบเหล่านี้เป็นความเจริญที่เกิดจากการที่แต่ละข้อเป็นเหตุปัจจัยเกิดขึ้นอิงอาศัยกัน สนับสนุนให้เกิดความเจริญแก่พระพุทธศาสนาเป็นสำคัญ

แนวทางสร้างความเจริญมั่นคงของพระพุทธศาสนาในมหาปริณิพพานสูตร

เมื่อได้พิจารณาถึงลักษณะที่แสดงถึงความเจริญของพระพุทธศาสนาในมหาปริณิพพานสูตรแล้ว ในหัวข้อนี้จะพยายามแสดงให้เห็นถึงคำสอนต่างๆ ที่มีส่วนสำคัญในการสร้างความเจริญของพระพุทธศาสนาให้ดำรงสืบเนื่องอยู่หลังจากการปรินิพพานของพระพุทธองค์ โดยจะเริ่มจากการทำความเข้าใจบทบาทของพระธรรมวินัยในฐานะที่เป็นศาสดา ความสำคัญของหลักมหาปเทศ 4 อันเป็นหลักการสำหรับตรวจสอบความถูกต้องเมื่อมีการอ้างพระธรรมวินัย ตลอดจนหลักธรรมสำคัญที่กำกับคุณสมบัติของพระภิกษุในการทำหน้าที่ของพุทธบริษัทด้วยความตระหนักถึงเป้าหมายที่เป็นไปเพื่อความเจริญของพระพุทธศาสนา

บทบาทของพระธรรมวินัยในฐานะที่เป็นศาสดา

มหาปริณิพพานสูตรแสดงความสำคัญของพระธรรมวินัยโดยเมื่อพระพุทธเจ้าในฐานะที่เป็นพระศาสดาจะปรินิพพาน ทรงกำหนดบทบาทให้กับพระธรรมวินัยบนสถานะใหม่ คือ การเป็นพระศาสดา ดังที่แสดงไว้ในพระปัจฉิมวาจาของพระพุทธเจ้า เมื่อพระผู้มีพระภาครับสั่งเรียกท่านพระอานนท์มาตรัสว่า “อานนท์ บางที

พวกเธออาจจะคิดว่า “ปาพจน์มีพระศาสดาล่วงลับไปแล้ว พวกเราไม่มีพระศาสดา” ข้อนี้พวกเธอไม่พึงเห็นอย่างนั้น ธรรมและวินัยที่เราแสดงแล้วบัญญัติแล้วแก่เธอทั้งหลาย หลังจากเราล่วงลับไป ก็จะเป็นศาสดาของเธอทั้งหลาย...” (ที.ม.(ไทย) 10/216 /164) พุทธดำรัสนี้แสดงถึงบทบาทของพระธรรมวินัยอันสำคัญยิ่งในฐานะที่เป็นศาสดา เพื่อสร้างความสืบต่อแห่งความคงอยู่ของพระพุทธองค์ในรูปของพระธรรมวินัย แสดงถึงบทบาทสำคัญใน 3 บทบาทหน้าที่ ดังนี้

พระธรรมวินัยในฐานะผู้อบรมสั่งสอน

คำว่า ศาสดา หมายถึง ผู้อบรมสั่งสอน พระธรรมวินัยในฐานะที่เป็นศาสดาจึงมีบทบาทหน้าที่เป็นผู้อบรมสั่งสอนให้สาวกได้ปฏิบัติตาม หากพิจารณาเหตุการณ์ในกรณีของพระสุภัททะภิกษุผู้บวชเมื่อแก่ซึ่งเป็นผู้ที่กล่าวจาบจ้วงพระพุทธเจ้าเมื่อครั้งที่สงฆ์ในขบวนจาริกของพระมหากัสสปะทราบข่าวการปรินิพพานของพระพุทธองค์ ในขณะที่ภิกษุบางเหล่ากำลังโศกเศร้าคร่ำครวญ ภิกษุสุภัททะบอกให้ภิกษุทั้งหลายว่าอย่าได้เศร้าโศกเสียใจไปเลย เพราะ “พวกเรารอดพ้นแล้วจากมหาสมณะรูปนั้นที่คอยจู้จี้จั่วไซพวกเรายู่ว่า “สิ่งนี้ควรแก่พวกเธอ สิ่งนี้ไม่ควรแก่พวกเธอ” บัดนี้ เรารารณาสังเฒ่า ก็จักทำสิ่งนั้น พวกเราไม่รารณาสังเฒ่า ก็จักไม่ทำสิ่งนั้น” (ที.ม.(ไทย) 10/232/174) การที่พระสุภัททะได้กล่าวจาบจ้วงเช่นนี้ก็เพราะคิดว่าเมื่อไม่มีพระศาสดาแล้วจักไม่มีผู้คอยมาอบรมสั่งสอนตักเตือนว่าสิ่งใดควร สิ่งใดไม่ควร ในแง่นี้จำเป็นที่จะต้องทำให้ภิกษุทั้งหลายตระหนักในความสำคัญของพระธรรมวินัยในฐานะที่เป็นหลักในการอบรมสั่งสอนตักเตือนตนเองเพื่อให้หลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวง

พระธรรมวินัยในฐานะที่เป็นผู้บริหารหมู่สงฆ์

บทบาทของพระธรรมวินัยประการต่อมา คือ บทบาทในฐานะที่เป็นผู้บริหารหมู่สงฆ์ ดังที่มีพุทธพจน์แสดงไว้ในมหาปรินิพพานสูตรว่า “...ผู้ที่คิดว่าเราเท่านั้นจักเป็นผู้บริหารภิกษุสงฆ์ต่อไป หรือว่า ภิกษุสงฆ์จะต้องยึดเราเท่านั้นเป็นหลัก ผู้นั้นจะต้องปรารภภิกษุสงฆ์แล้วกล่าวอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นแน่ แต่ตถาคตไม่คิดว่าเราเท่านั้นจักเป็นผู้บริหารภิกษุสงฆ์ต่อไป หรือว่า ภิกษุสงฆ์จะต้องยึดเราเท่านั้นเป็นหลัก” (ที.ม.(ไทย) 10/165/110) เพราะเมื่อพระพุทธองค์ทรงตรัสว่า “ธรรมและวินัยที่เราแสดงแล้วบัญญัติแล้วแก่เธอทั้งหลาย หลังจากเราล่วงลับไป ก็จะเป็นศาสดาของเธอทั้งหลาย” (ที.ม.(ไทย) 10/216/164) พุทธดำรัสนี้ย่อมหมายถึงหมู่สงฆ์และพุทธบริษัทในทุกระดับทั้งหลายยึดเอาพระธรรมวินัยเป็นหลักในการบริหารจัดการภิกษุสงฆ์โดยไม่ได้วางบทบาทไว้ที่คนใดคนหนึ่งแต่ถือเป็นหน้าที่ของหมู่สงฆ์โดยรวมที่จะให้ความสำคัญกับพระธรรมวินัยในการเป็นผู้บริหารหมู่สงฆ์ด้วยกันเอง

พระธรรมวินัยในฐานะที่เป็นที่พึ่งที่อาศัย

บทบาทสำคัญอีกบทบาทหนึ่งของพระธรรมวินัย แม้ว่าพระศาสดาจะเสด็จดับขันธปรินิพพาน ภิกษุสงฆ์ทั้งหลายไม่พึงคิดว่า “ปาพจน์มีพระศาสดาล่วงลับไปแล้ว พวกเราไม่มีพระศาสดา” เพราะการมีธรรมวินัยเป็น “ศาสดา” นี้สร้างความอุ่นใจได้ว่า แม้ไม่มีพระศาสดา แต่ก็ยังมีพระธรรมวินัยเป็นที่พึ่งที่อาศัยได้ด้วยมีเหตุผลสนับสนุนจากพุทธดำรัสในวรรคนี้

“อานนท์ เพราะเหตุนี้แหละ พวกเธอจะมีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึ่ง ไม่มี สิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง มีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่งอยู่ ... อานนท์ ภิกษุเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ไม่ว่าจะในบัดนี้หรือเมื่อเราล่วงไปแล้ว จะเป็นผู้มีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง มีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่งอยู่ ภิกษุเหล่านั้นจักอยู่ในความเป็นผู้เลิศกว่าเหล่าภิกษุผู้ใคร่ต่อการศึกษา”⁴ (ที.ม.(ไทย) 10/165/111)

หากพิจารณาเปรียบเทียบเหตุการณ์ตอนที่นิครนถ์ นาฏบุตรถึงแก่กรรม ซึ่งมีผลทำให้พวกสาวกขาดที่พึ่งที่อาศัย⁵ แต่สำหรับพรหมจรรย์ของพระผู้มีพระภาคนั้น เมื่อทรงมีพุทธประสงค์ให้ยึดพระธรรมวินัยเป็นศาสดา จึงย้ำให้ภิกษุทั้งหลายดำรงตนเป็นผู้ใคร่ต่อการศึกษาพระธรรมวินัย เพราะจะทำให้ได้ฝึกตน ทำตนให้เป็นที่พึ่งได้ด้วยการถือเอาพระธรรมวินัยเป็นที่พึ่งที่อาศัย และด้วยการถือเอาพระธรรมวินัยเป็นที่พึ่งที่อาศัยนี้บรรดาภิกษุเหล่านั้นจักเป็นผู้เลิศที่สุด

มหาปเทศ4 หลักการสำหรับตรวจสอบการอ้างธรรมวินัย

เมื่อจัดวางความสำคัญของพระธรรมวินัยไว้ด้วยบทบาทหน้าที่ของ ‘ศาสดา’ ที่สำคัญดังเช่นที่กล่าวมาแล้ว มหาปรินิพพานสูตรแสดงหลักมหาปเทศ4 (ที.ม.(ไทย) 10/187/134) เป็นหลักในการตรวจสอบคำกล่าวอ้างที่ถูกยกมาอ้างว่าสิ่งที่ได้ยินมามีความถูกต้องเป็นพระธรรมวินัยที่พระผู้มีพระภาคได้ตรัสแสดงไว้จริง โดยในพจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม ให้ความหมายมหาปเทศ4 ว่า ที่อ้างอิงข้อใหญ่, หลักใหญ่ สำหรับอ้างอิงเพื่อสอบสวนเทียบเคียง คือ เป็นหลักการสำหรับตรวจสอบคำกล่าวอ้างหรือข้อความที่ยกมาอ้างว่าเป็นคำสอนของพระพุทธองค์ โดย มหาปเทศ4 เสนอให้ตรวจสอบข้อความนั้นๆ ด้วยการสอบเทียบข้อความนั้นว่าตรงกับพระสูตรและพระวินัยหรือไม่ โดยยกสถานการณ์ต่างๆ 4 สถานการณ์ให้พิจารณาดังนี้

⁴ โปรดดู ข้อความเปรียบเทียบในวรรคสุดท้ายจากพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาเถรสมาคม เล่ม10 ข้อ 165 หน้า 143 ข้อความจากฉบับแปลของมหาเถรสมาคมให้ข้อความว่า “ภิกษุผู้ใคร่ต่อการศึกษาจักเป็นผู้เลิศที่สุด” ซึ่งเห็นความสำคัญกับการศึกษาพระธรรมวินัยชัดเจนกว่า

⁵ โปรดดู ใน ปาสาทิกสูตร ที.ปา(ไทย) 11 /164/125

1. หากมีภิกษุกล่าวว่า ข้าพเจ้าได้สดับรับมาเฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคว่า “นี่เป็นธรรม นี่เป็นวินัย นี่เป็นสัตตสุตสํ”
2. หากมีภิกษุกล่าวว่า ในอวาสลือโน้นมีสงฆ์อยู่พร้อมด้วยพระเถระ พร้อมด้วยปาโมกข์ ข้าพเจ้าได้สดับมาเฉพาะหน้าสงฆ์นั้นว่า “นี่เป็นธรรม นี่เป็นวินัย นี่เป็นสัตตสุตสํ”
3. หากมีภิกษุกล่าวว่า ในอวาสลือโน้นมีภิกษุผู้เป็นพระเถระอยู่จำนวนมาก เป็นพหูสูต เรียนคัมภีร์ ทรงธรรม ทรงวินัย ทรงมคติกา ข้าพเจ้าได้สดับมาเฉพาะหน้าพระเถระ เหล่านั้นว่า “นี่เป็นธรรม นี่เป็นวินัย นี่เป็นสัตตสุตสํ”
4. หากมีภิกษุกล่าวว่า ในอวาสลือโน้นมีภิกษุผู้เป็นเถระอยู่รูปหนึ่งเป็นพหูสูต เรียนคัมภีร์ ทรงธรรม ทรงวินัย ทรงมคติกา ข้าพเจ้าได้สดับรับมาเฉพาะหน้าพระเถระรูปนั้นว่า “นี่เป็นธรรม นี่เป็นวินัย นี่เป็นสัตตสุตสํ”⁶

เมื่อมีการกล่าวอ้างว่าข้อความนั้นๆ เป็นพระธรรมวินัยของพระผู้มีพระภาคเจ้าตามสถานการณ์ที่ยกมาข้างต้นนี้ คำสอนในหลักเรื่องมหาปเทศ 4 เสนอว่า “...เธอทั้งหลายยังไม่ฟังชื่นชม ยังไม่ฟังคัดค้านคำกล่าวของผู้ที่ ฟังเรียนบทและพยัญชนะเหล่านั้นให้ดีแล้ว ฟังสอดดูในสูตร เทียบดูในวินัย ถ่าบทและพยัญชนะเหล่านั้น สอดลงในสูตรก็ไม่ได้ เทียบเข้าใน วินัยก็ไม่ได้ ฟังลงสันนิษฐานว่า “นี้มีใช้พระดำรัสของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นแน่นอน และพระเถระรูปนั้นรับมาผิด” เธอทั้งหลายฟังทั้งเสีย ถ่าบทและพยัญชนะเหล่านั้น สอดลงในสูตรก็ได้ เทียบเข้าในวินัยก็ได้ ฟังลงสันนิษฐานว่า “นี่เป็นพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นแน่นอน และพระเถระรูปนั้นรับมาด้วยดี”(ที.ม.(ไทย) 10/188/134-136)

ในแง่นี้ มหาปเทศ 4 ให้หลักการสำหรับการตรวจสอบความถูกต้องของการกล่าวอ้างว่าข้อความนั้นๆเป็นพระธรรมวินัยด้วยการเสนอให้เทียบเคียงกับตัวบทสำหรับการอ้างอิงความถูกต้อง ซึ่งชี้ให้เห็นถึงความจำเป็นที่จะต้องมีความรอบคอบสำหรับเทียบเคียงความถูกต้องของข้อความที่รับมาว่าถูกต้องตรงกันกับพระธรรมวินัยที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้จริง

ธรรมสำหรับคุณสมบัติของพระภิกษุ

ความเจริญของพุทธสาวกเป็นลักษณะประการหนึ่ง que แสดงถึงความเจริญของพระพุทธศาสนา ความประพฤติปฏิบัติของพุทธสาวกที่ดีย่อมเป็นแบบอย่างที่น่าเลื่อมใสให้เกิดการประพฤติปฏิบัติตาม และความเจริญของพุทธสาวกย่อมสร้างความเจริญให้สังคมกับสืบเนื่องต่อไป ความเลื่อมจากพระธรรมวินัยของพุทธ

⁶ คำอธิบายเรื่องมหาปเทศ 4 ในที่นี้ยกมาจากพจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม ข้อที่ 166 โปรดดูรายละเอียดเทียบกับตัวบทมหาปเทศ 4 ในพระไตรปิฎก พระสุตตันตปิฎก ที ม. 10/188/134-136

สาวกย่อมนำไปสู่ความเสื่อมของสังฆธรรม หลักธรรมสำคัญหลายข้อในมหาปริณิพพานสูตรจึงเป็นไปเพื่อการกระตุ้นเตือนให้ภิกษุสงฆ์ดำเนินไปตามหลักคำสอนตามพระธรรมวินัย เป็นข้อปฏิบัติกำกับบทรบทาของพระภิกษุสาวกให้ประพฤติตามหลักพระธรรมวินัย เช่น อปริหานิยธรรม แฉนธรรม ซึ่งเป็นไปเพื่อความดำรงมั่น ไม่เสื่อมสูญหายไปแห่งสังฆธรรม

ภิกขุอปริหานิยธรรม

ภิกขุอปริหานิยธรรมเป็นหลักธรรมหมวดแรกที่พระพุทธองค์ทรงแสดงในมหาปริณิพพานสูตร เมื่อวัสสการพราหมณ์มหาอำมาตย์แคว้นมคธเข้าเฝ้าพระพุทธผู้มีพระภาคตามรับสั่งของพระเจ้าอชาตศัตรู พระพุทธองค์ทรงปรารภว่าหากเหล่าพวกเจ้าแคว้นวัชชียังคงปฏิบัติตามหลักธรรมเรื่องราขอปริหานิยธรรมแคว้นวัชชีก็จะมีทางเสื่อม เมื่อวัสสการพราหมณ์ทูลลากลับไปแล้ว พระพุทธองค์ทรงแสดงอปริหานิยธรรมสำหรับภิกษุเรียกว่า ภิกขุอปริหานิยธรรม เนื้อหาหลักธรรมนี้เป็นไปเพื่อการวางแนวทางในการสร้างความเจริญของพระพุทธศาสนาให้สืบต่อเนื่องไป คำว่า “อปริหานิย” มีความหมายว่า การไม่ทำเหตุแห่งความเจริญให้เสื่อมไป⁷ โดยขยายความข้อธรรมเพิ่มออกมาอีกเป็น 6 หมวด(ที.ม.(ไทย) 10/136-141/81-88) แต่ละหมวดจะประกอบด้วยองค์ธรรมที่แตกต่างกัน แต่ทั้งหมดนี้ล้วนเป็นไปเพื่อการป้องกันให้ภิกษุทั้งหลายไม่ทำเหตุแห่งความเจริญของภิกษุให้เสื่อมไป ดังนี้

หมวดที่ 1 หมวดธรรมแรกของภิกขุอปริหานิยธรรมมีลักษณะที่สามารถเทียบเคียงความสอดคล้องได้กับราขอปริหานิยธรรมที่พระพุทธองค์ทรงแสดงแก่พวกเจ้าวัชชีทั้งหลาย หมวดนี้มีลักษณะที่ครอบคลุมภาพรวมข้อปฏิบัติของการดำรงความเจริญของหมู่ภิกษุไว้มิให้เสื่อมไป ประกอบด้วย

- 1.ภิกษุหมั่นประชุมกันเนื่องนิตย์ ประชุมกันมากครั้ง
- 2.ภิกษุพร้อมเพรียงกันประชุม และพร้อมเพรียงกันทำกิจที่สงฆ์จะพึงทำ
- 3.ภิกษุไม่บัญญัติสิ่งที่มีได้บัญญัติไว้ ไม่ล้มล้างสิ่งที่มีได้บัญญัติไว้แล้ว ถือปฏิบัติตามสิกขาบทที่บัญญัติไว้แล้ว
- 4.ภิกษุเคารพนับถือภิกษุผู้เป็นเถระ และรับฟังถ้อยคำของท่านเหล่านั้นว่าเป็นสิ่งสำคัญ
- 5.ภิกษุไม่ตกอยู่ในอำนาจแห่งตัณหา

⁷ โปรดดู 84000.org. (2545). อรรถกถา ทีฆนิกาย มหาวรรค มหาปริณิพพานสูตร. <https://84000.org/tipitaka/attha/attha.php?b=10&i=67&p=1#%E0%B8%A>

6. ภิคุเป็นผู้มุ่งหวังเสนาสนะปา

7. ภิคุยังตั้งสติว่า “ทำอย่างไร เพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลายผู้มีศีลงามที่ยังไม่มา พึงมา ท่านที่มาแล้ว พึงอยู่อย่างผาสุก”

หมวดที่ 2 เป็นหมวดธรรมกำกับบทบาทที่ภิคุพึงละเว้นในฐานะที่เป็นการไม่ทำเหตุแห่งเจริญให้เสื่อมไป หลีกเลียงเหตุปัจจัยที่ขัดขวางความเพียรในการปฏิบัติธรรม เป็นข้อธรรมที่ต้องปฏิบัติตามด้วยการอาศัยสติและปัญญาในการดำเนินตามแต่ละข้อธรรมเช่นเดียวกับหมวดธรรมแรก ดังนี้

1. ภิคุเป็นผู้ไม่ชอบการงาน ไม่ยินดีการงาน ไม่หมั่นประกอบความเป็นผู้ชอบการงาน
2. ภิคุเป็นผู้ไม่ชอบการพูดคุย ไม่ยินดีการพูดคุย ไม่หมั่นประกอบความเป็นผู้ชอบการพูดคุย
3. ภิคุเป็นผู้ไม่ชอบการนอนหลับ ไม่ยินดีการนอนหลับ
4. ภิคุเป็นผู้ไม่ชอบการคลุกคลีด้วยหมู่ ไม่ยินดีการคลุกคลีด้วยหมู่ ไม่หมั่นประกอบความเป็นผู้ชอบการคลุกคลีด้วยหมู่
5. ภิคุเป็นผู้ไม่มีความปรารถนาชั่ว ไม่ตกไปสู่อำนาจของความปรารถนาชั่ว
6. ภิคุไม่มีมิตรชั่ว มีสหายชั่ว มีเพื่อนชั่ว
7. ภิคุไม่ถึงความหยุดชะงักในระหว่างเพียรเพราะบรรลุนิเวศน์ชั้นต่ำ

หมวดที่ 3 หมวดนี้มืองค์ประกอบใกล้เคียงกับหลักธรรมเรื่อง อริยทรัพย์ 7 หรือ ทรัพย์อันประเสริฐที่เป็นคุณธรรมที่จะช่วยเป็นกำลังหนุนส่งเสริมในการบำเพ็ญคุณธรรมต่างๆ โดยมีองค์ธรรมที่มาประกอบบางประการแตกต่างกัน แต่ก็พอให้เข้าใจได้ว่าการยึดถือปฏิบัติตามองค์ธรรมทั้ง 7 ประการนี้ คือ 1.ศรัทธา 2.hiri 3.โอตตปปะ 4.พหุสุต 5.ความเพียร 6.สติ 7.ปัญญา ก็จะทำให้ผลเป็นกำลังหนุนให้ภิคุเจริญในการบำเพ็ญคุณธรรมต่างๆ ด้วยเช่นกัน

หมวดที่ 4 หลักธรรมในหมวดนี้น่าหลักธรรมเรื่อง โพชฌงค์ 7 ซึ่งเป็นธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้มาแสดงในฐานะที่เป็นอุปหานิยธรรม ได้แก่ 1.สติสัมโพชฌงค์ 2.ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ 3.วิริยสัมโพชฌงค์ 4.ปิติสัมโพชฌงค์ 5.ปัสสัทธัมมสัมโพชฌงค์ 6.สมาธิสัมโพชฌงค์ และ 7.อุเบกขาสัมโพชฌงค์ ธรรมตามหมวดนี้เมื่อทำให้เกิดขึ้นแล้วย่อมเป็นไปเพื่อกระทำให้แจ้งซึ่งผลคือวิชาและวิมุตติ การบรรลุผลจากข้อธรรมนี้ย่อมถือเป็นการที่จะไม่ทำให้เหตุแห่งความเจริญเสื่อมไป

หมวดที่ 5 ว่าด้วยหลักธรรม ‘สัญญา’ ในฐานะที่เป็นอธิปไตยธรรม หมวดนี้ คือ สัญญา 7 ประการแรกที่มาจากรวมในหมวดธรรมเรื่องสัญญา 10 อันเป็นสิ่งที่ควรกำหนดหมายไว้ในใจเพื่อการพิจารณาองค์ธรรมให้เกิดการตระหนักรู้ตามองค์ธรรมเหล่านี้ ซึ่งได้แก่ 1.อนิจสัญญา (กำหนดความไม่เที่ยงแห่งสังขาร) 2.อนัตตสัญญา (กำหนดความเป็นอนัตตาแห่งธรรมทั้งปวง) 3.อสุภสัญญา (กำหนดความไม่งามแห่งกาย) 4.อาทีนวสัญญา (กำหนดโทษทุกข์ของกายอันมีความเจ็บไข้ต่าง ๆ) 5.ปหานสัญญา (กำหนดเพื่อละอกุศลวิตกและบาปธรรมทั้งหลาย) 6.วิราคสัญญา (กำหนดภาวะปราศจากราคะ) และ 7.นิโรธสัญญา (กำหนดการดับตัณหาอันเป็นอริยผล) หมวดธรรมนี้มุ่งให้ภิกษุกำหนดสิ่งที่ควรกำหนดไว้ในใจเพื่อให้เกิดการสำเหนียกตระหนักรู้ เกิดความเป็นอยู่โดยชอบ

หมวดที่ 6 หมวดนี้ แสดงคุณลักษณะของภิกษุสงฆ์ในด้านจริยธรรมที่แสดงถึงคุณธรรมที่ภิกษุพึงมีเมตตาต่อกันทั้งในที่แจ้งและในที่ลับ ดังนี้ 1.ตั้งมั่นเมตตากายกรรม 2.ตั้งมั่นเมตตาวาจากรรม 3.ตั้งเมตตาโมโนกรรม 4.มีการบริโภคมิถุนาไม่แบ่งแยกจากอันได้มาโดยธรรมบริโภคร่วมกับเพื่อนพรหมจารีผู้มีศีล 5.มีศีลที่ไม่ขาดไม่ด่างพร้อย ไม่ถูกตัณหาและทิฏฐิครอบงำ ผู้รู้สรรเสริญ เป็นไปเพื่อสมาธิ 6.มีอริยทิฏฐิอันเป็นธรรมเครื่องนำออกเพื่อความสิ้นทุกข์แก่ผู้ทำตามเสมอกับเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย

ทั้งนี้หลักอธิปไตยธรรมในหมวดนี้ คือ หลักธรรมเรื่อง สาราณียธรรม 6 ซึ่งเป็นข้อธรรมที่มายายความพร้อมเพียงในอธิปไตยธรรมหมวดแรก เพราะสาราณียธรรมเป็นธรรมที่เป็นเหตุให้ระลึกถึงกัน ทำให้มีความเคารพกัน ช่วยเหลือกัน และสามัคคีพร้อมเพรียงกัน ธรรมในหมวดนี้จึงเป็นหลักธรรมเพื่อความปรองดองของหมู่คณะ เน้นความสามัคคีเพื่อป้องกันความแตกสามัคคีของหมู่สงฆ์

ธรรมาทาส “แค้นธรรม” หลักธรรมเพื่อการตรวจสอบตนเอง

เมื่อพระผู้มีพระภาคได้พยากรณ์ภพชาติของพุทธบริษัทที่มรณภาพไปในนาทิกคาม แสดงหลักธรรมที่สอดคล้องกับแนวคิดเรื่องภพชาติและสอนเรื่องโทษของทุศีล กล่าวคือ มีการอธิบายหัวข้อธรรมเรื่องโทษของการเป็นผู้มีศีลวิบัติทำให้เกิดผลเสียหลายประการ เช่น ความเสื่อมโภคทรัพย์ ชื่อเสียงเสียหาย เมื่อตายจะต้องไปเกิดในนรกภูมิ แล้วจึงอธิบายต่อด้วยเรื่องอานิสงส์ของการเป็นผู้มีศีลดีงาม เมื่อตายไปก็จะทำให้ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ เพราะมีศีลที่ดำเนินไปด้วยความไม่ประมาท พร้อมทั้งนำเสนอว่าความไม่รู้ธรรมในเรื่องอริยสัจ 4 เป็นเหตุสำคัญในการเวียนว่ายตายเกิดไม่สิ้นสุด แต่ถ้าเป็นผู้รู้ธรรมในเรื่องอริยสัจ 4 จะทำให้หลุดพ้นจากอาสวะ ตัดเหตุแห่งทุกข์ได้ เมื่อสิ้นกิเลสที่เป็นเหตุนำไปสู่ภพ(ภวเนตติ)ก็就不用กลับมาเวียนว่ายตายเกิดพบกับความทุกข์อีก การปฏิบัติตามคำสอนเป็นผู้มีศีลจึงเป็นเครื่องกำหนดความหลุดพ้นจากภพชาติ (ที.ม.(ไทย)10/ 148-150,155-156/ 92-102)

แนวการให้เหตุผลในเรื่องการทำเหตุไปสู่ชาติภพต่างๆ นำไปสู่การสอนหลักธรรมเรื่อง “แวนธรรม” ในฐานะที่เป็นหลักธรรมสำหรับการพยากรณ์ตนเอง ไม่ต้องมารบกวพระพุทธรองค์ให้พยากรณ์ พุทธสาวกสามารถพยากรณ์ด้วยการพิจารณาตัวเองได้ว่า “เราหมดสิ้นเหตุที่ให้ไปเกิดในนรก หมดสิ้นเหตุที่ให้ไปเกิดในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน หมดสิ้นเหตุที่ให้ไปเกิดในแดนเปรต หมดสิ้นเหตุที่ให้ไปเกิดในอบาย ทุกติ และวินิบาตแล้ว เราเป็นพระโสดาบัน ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้า” (ที.ม.(ไทย)10/158-159/103) โดยองค์ประกอบดังต่อไปนี้ คือ

1. ความเลื่อมใสในพระพุทธเจ้าว่า พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นเป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ ด้วยพระองค์เองโดยชอบ เพียบพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ เสด็จไปดี รู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธเจ้า
2. ความเลื่อมใสในพระธรรมว่า พระธรรมเป็นธรรมที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้ว ผู้ปฏิบัติจะพึงเห็นชัดด้วยตนเอง ไม่ประกอบด้วยกาล ควรเรียกให้มาดู ควรน้อมเข้ามาในตน อหิงญาจนพึงรู้เฉพาะตน
3. ความเลื่อมใสในพระสงฆ์ว่า พระสงฆ์ สาวกของพระผู้มีพระภาค เป็นผู้ปฏิบัติดี ปฏิบัติตรง ปฏิบัติถูกต้อง ปฏิบัติสมควร
4. ประกอบด้วยศีลที่พระอริยะชอบใจ ที่ไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ต่าง ไม่พร้อย เป็นไท ท่านผู้รู้สรรเสริญ ไม่ถูกตักหนาและทักท้วง ครอบงำ เป็นไปเพื่อสมาธิ” (ที.ม.(ไทย)10/159/103-104)

ในแง่หนึ่งแม้ว่าการพยากรณ์นี้จะอ้างถึงชาติภพเป็นเป้าหมายในการจูงใจให้เป็นผู้มีศีล แต่จะเห็นได้ว่าสิ่งที่น่าจะเป็นเป้าหมายที่สำคัญยิ่งกว่า คือ การได้ตรวจสอบตนเองว่าสิ่งที่ตนได้ประพฤติปฏิบัตินั้นเป็นไปด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธพระธรรมพระสงฆ์ และที่สำคัญคือตนประกอบด้วยศีลหรือทุศีลอย่างไร เป็นการปฏิบัติตามพระธรรมวินัยหรือไม่ หากได้พิจารณาด้วยความซื่อตรงต่อตนเอง รู้หน้าที่ที่ต้องทำ รู้กิจที่ต้องทำอย่างจริงจังต่อหลักการของพระธรรมวินัย ย่อมนำไปสู่การกำกับตนเองให้ดำเนินไปตามหลักการของพระธรรมวินัย ดังนั้นเป้าหมายสำคัญของแวนธรรมในที่นี้ย่อมเป็นไปเพื่อการตรวจสอบและกำกับตนเองเป็นสำคัญ ซึ่งเป็นเหตุปัจจัยที่จะสร้างเสริมความเจริญแก่พระพุทธศาสนา

ปฏิบัติบูชา

หมวดธรรมนี้เริ่มต้นจากการยกเหตุการณ์ที่กาลวัน ในบริเวณที่ประทับของพระพุทธองค์ เวลานั้นต้นสาละได้ผลิดอกนอกฤดูกาลบานสะพรั่งเต็มต้น ร่วงหล่นโปรยปรายพร้อมกับดอกมณฑารพอันเป็นทิพย์ ผงจันทน์อันเป็นทิพย์ก็ร่วงหล่นโปรยลงมาพร้อมทั้งเสียงดนตรีทิพย์และสังคีตทิพย์ก็บรรเลงในอากาศเพื่อบูชาพระพุทธองค์ พระผู้มีพระภาคตรัสกับพระอานนท์ว่า การสักการะเคารพบูชาพระพุทธองค์ด้วยเครื่อง

สักการะเพียงเท่านี้ยังไม่อาจถือว่าเป็นการบูชาอันยอดเยี่ยม พุทธสาวกไม่ว่าจะเป็นภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก หรืออุบาสิกา ผู้ใดเป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบ ปฏิบัติตามธรรมอยู่ ผู้นั้นได้ชื่อว่าสักการะเคารพ นับถือ บูชา นอบน้อม ด้วยการบูชาอย่างยอดเยี่ยม ฉะนั้น อานนท์ เธอทั้งหลายพึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า “เราจะเป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบ ปฏิบัติตามธรรมอยู่” (ที.ม.(ไทย)10/199/148)

เทศนาในเรื่องนี้เป็นเรื่องติดตามมาหลังจากทรงแจ้งเรื่องการเสด็จปรินิพพานแล้วทรงแนะนำให้ภิกษุ พึงศึกษาพระธรรมที่พระองค์ทรงแสดงแล้วให้มาก และเมื่อศึกษาอย่างดีแล้วพร้อมกับการที่ทรงมอบหมายให้สงฆ์ถือพระธรรมวินัยเป็นศาสดา ในแง่การบูชาพระศาสดาด้วยการปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบ ปฏิบัติตามธรรม จึงถือเป็นกิจที่มีความเชื่อมโยงสอดคล้องกับคำสอนที่พุทธสาวกควรกระทำ และถือเป็นการบูชาที่พระพุทธรองค์เห็นว่ายอดเยี่ยมกว่าการบูชาทั้งปวงก็คือการปฏิบัติบูชาซึ่งเป็นการให้ความสำคัญของการปฏิบัติตามพระธรรมคำสอนนั่นเอง

ความไม่ประมาท ธรรมสำหรับผู้ไม่ประมาทภัยในอนาคต

พระผู้มีพระภาคตรัสถึง “ความไม่ประมาท” ใน 2 วาระสำคัญ วาระแรกเมื่อทรงแสดงธรรมเรื่องสังเวชนียธรรม เพื่อแจ้งการที่พระองค์จะเสด็จดับขันธปรินิพพานแก่ภิกษุทั้งหลาย “บัดนี้เราขอเตือนเธอทั้งหลายว่า สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา เธอทั้งหลายจงทำหน้าที่ให้สำเร็จด้วยความไม่ประมาทเถิด อีกไม่นานการปรินิพพานของตถาคตจะมีจากนี้ไปอีก 3 เดือน ตถาคตจะปรินิพพาน” (ที.ม.(ไทย) 10/185/131) ในที่นี้พระพุทธรองค์ทรงยกพระองค์ขึ้นเป็นอุทาหรณ์ว่าแม้พระองค์ถึงวัยแก่ชรากำลังจะจากเหล่าภิกษุสงฆ์ไปแต่ทรงทำที่พึงแก่ตนแล้ว พระองค์จึงทรงเน้นย้ำให้ภิกษุสงฆ์จงอย่าประมาทให้มีสติ มีศีลบริสุทธิ

ส่วนในอีกวาระหนึ่งที่พระผู้มีพระภาคทรงตรัสสอนเรื่องความไม่ประมาทคือเมื่อครั้งที่ทรงแสดงพระปัจฉิมวาจาว่า “ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้เราขอเตือนเธอทั้งหลาย สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา เธอทั้งหลายจงทำหน้าที่ให้สำเร็จด้วยความไม่ประมาทเถิด” (ที.ม.(ไทย) 10/218/166) ทั้งสองวาระที่ยกมาแสดงนี้ ให้เหตุผลอ้างถึงความเสื่อมของสังขารเพื่อให้ภิกษุสงฆ์ไม่ประมาทในการทำหน้าที่ของตน เมื่อพิจารณาการกล่าวถึงความสำคัญของความไม่ประมาทที่ตรัสแสดงไว้สามารถพิจารณาเชื่อมโยงถึงเรื่องความไม่ประมาทในอังคุตตรนิกาย ที่ให้ความสำคัญกับความไม่ประมาทว่าเป็นไปเพื่อความดำรงมั่นของพระศาสนา ดังนี้ “เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่งที่เป็นไปเพื่อความเสื่อมสูญ หายไปแห่งสัทธรรมเหมือนความประมาทนี้ ความประมาทย่อมเป็นไปเพื่อความเสื่อมสูญ หายไปแห่งสัทธรรม” (อัง.ทุติย.(ไทย) 20/114/18) ในแง่ที่ยืนยันได้ว่าการสอนเรื่องความไม่ประมาทเป็นหลักธรรมสำคัญเพื่อความดำรงมั่นของพระศาสนาไม่เสื่อมสูญอันตรธานไป

การทำหน้าที่ให้สำเร็จด้วยความไม่ประมาทเป็นธรรมสำคัญที่มีความเชื่อมโยงกับประเด็นที่ว่าด้วยการระวังป้องกันไม่ให้เกิดภัยในอนาคตด้วยความไม่ประมาท ในพระสูตร “อนาคตภยสูตร” ซึ่งว่าด้วยภัยที่จะเกิดในอนาคต แสดงธรรมเตือนให้ใส่ใจเฝ้าระวังไม่ให้ดำเนินไปด้วยความประมาทเพราะอาจเป็นผลเสียก่อให้เกิดภัยต่อความเจริญมั่นคงของพระพุทธศาสนา พระสูตรนี้ประกอบด้วยธรรม 4 หมวด คือ 1. ปฐมอนาคตภยสูตร 2. ทุติยอนาคตภยสูตร 3. ตติยอนาคตภยสูตร และ 4. จตุตถอนาคตภยสูตร ทั้ง 4 หมวด⁸ ต่างอธิบายถึงภัยที่อาจเกิดขึ้นแก่ภิกษุสงฆ์ในสถานการณ์ที่แตกต่างกัน ดังนี้

ในปฐมอนาคตภยสูตร มุ่งแสดงภัยในอนาคตอันอาจก่อให้เกิดอันตรายถึงแก่ชีวิตกับภิกษุผู้อยู่ป่า เมื่อพิจารณาเห็นภัยที่อาจเกิดขึ้นในป่า เช่น อาจโดนสัตว์ป่าทำร้าย พบเจอคนร้ายมาปลิดชีวิต ภิกษุผู้อยู่ป่าจะได้ไม่เกิดความประมาทในสิ่งที่อาจเกิดขึ้นได้ ให้ปรารภความเพียรเพื่อการบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ

ในทุติยอนาคตภยสูตร แสดงภัยในอนาคต 5 ประการ 1) ภัยอันเนื่องด้วยความชรา 2) ภัยอันเกิดจากโรคภัยไข้เจ็บ 3) ภัยที่เกิดการอยู่คลุกคลีด้วยหมู่คณะ เมื่อภิกษุหาได้ยาก 4) ภัยจากความปั่นป่วนวุ่นวายอันเกิดจากการอยู่คลุกคลีด้วยหมู่คณะ และประการสุดท้าย 5) ภัยอันเกิดจากการที่สงฆ์แตกแยกกัน เหล่านี้เป็นภัยที่หากเกิดขึ้นแล้วจะทำให้ยากต่อการที่จะมนสิการถึงคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า การแสดงภัยทั้ง 5 ประการนี้ มุ่งต้องการให้ภิกษุทั้งหลายเมื่อพิจารณาเห็นภัยในอนาคต 5 ประการนี้เพื่อที่จะทำให้เป็นผู้ไม่วางใจในปัจจุบัน เพราะพิจารณาเห็นอนิจจังจึงไม่ประมาท มีความเพียร ทำกิจที่ต้องทำ ด้วยกายและใจเพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ได้ทำให้แจ้ง

ในตติยอนาคตภยสูตร ในข้อนี้มุ่งให้ความสำคัญกับภัยในอนาคตเพราะเหตุที่ 1) หมู่ภิกษุจักไม่เจริญกาย ไม่เจริญศีล ไม่เจริญจิต ไม่เจริญปัญญา เพราะเมื่อไม่เจริญกาย ไม่เจริญศีล ไม่เจริญจิต ไม่เจริญปัญญา ก็จะเป็นเหตุให้เกิดผลสืบเนื่องสร้างความเสียหายให้กับพระศาสนาในอนาคต กล่าวคือ 2) เมื่อกุลบุตรอุปสมบทเข้ามา ก็จะไม่สามารถแนะนำ ให้นิสสัย การแสดงอธิบายข้อธรรมอันยอดเยี่ยมเป็นไปได้ยาก 3) ถลาลงสู่ธรรมดาก็จักไม่รู้ตัว รวมไปถึง 4) เมื่อผู้อื่นกล่าวสูตรที่มีเนื้อความลึกซึ้งอันเป็นโลกุตตรธรรม ภิกษุเหล่านั้นไม่ตั้งใจฟังด้วยดี ไม่ตั้งใจใฝ่รู้ และไม่ให้ความสำคัญกับธรรมว่าควรเรียนควรท่องจำให้ขึ้นใจ แต่เมื่อผู้อื่นกล่าวสูตรที่เป็นสาวกภาษิต ผู้เชี่ยวชาญได้รจนาไว้เป็นบทกวี มีพยัญชนะวิจิตร ภิกษุเหล่านั้นกลับตั้งใจฟัง ด้วยให้ความสำคัญผิดว่าธรรมนั้นควรเรียน ควรท่องจำให้ขึ้นใจ ผลสำคัญอีกประการ 5) ภิกษุผู้เถระก็จักเป็นผู้มักมาก เป็นผู้ย่อหย่อน เป็นผู้นำในโอกมณธรรม⁹ ไม่ปรารภความเพียรเพื่อถึง

⁸ โปรดดูรายละเอียดของอนาคตภยสูตร ใน พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่มที่ 22 ข้อ 77-80 หน้า 138-148

⁹ คำว่า “โอกมณธรรม” นี้ในพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยให้ความหมายว่า หมายถึง นิเวศ 5 ส่วนพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาเถรสมาคม 22/79/147 อธิบายว่าจากการแปลคำศัพท์ โอกมณเน ปุพพกมา จึงหมายถึง เป็นผู้ริเริ่มในการปล่อยจิตให้ถูกนิเวศ 5 ครอบงำ

ธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ได้ทำให้แจ้ง หมู่คนรุ่นหลังก็จักพากันตามอย่างพวกภิกษุเถระเหล่านั้น

ภายในอนาคตในหมวดนี้ เน้นย้ำในเรื่องการการปฏิบัติตามหลักศีล สมาธิ ปัญญา หรือไตรสิกขาเป็นสำคัญ การละเว้นในการปฏิบัติตามหลักไตรสิกขาย่อมเป็นเหตุให้เกิดความเสื่อมสูญหายไปแห่งพระสัทธรรม โดยเหตุผลสำคัญในหมวดนี้คือ “ธรรมเลอะเลือน วินัยจึงเลอะเลือน เพราะวินัยเลอะเลือน ธรรมจึงเลอะเลือน” จึงเสนอให้อย่างยิ่งว่าเพราะสิ่งเหล่านี้ยังไม่เกิด ให้มีสติเตือนภิกษุทั้งหลายให้พึงรับรู้ไว้ซึ่งภัยเหล่านี้เพื่อที่จะได้พยายามละภัยเหล่านั้น

การกล่าวถึงภัยในอนาคตสูตรที่ 4 คือ จตุตถอนาคตภยสูตร ประสงค์ให้ภิกษุทั้งหลายตระหนักรู้ถึงเหตุที่จะทำให้เกิดภัยในอนาคตแล้วพยายามละภัยเหล่านั้น ซึ่งได้แก่

1. หมู่ภิกษุจักชอบวิวรที่สวयงาม
2. หมู่ภิกษุจักชอบบิณฑบาตที่มีรสอร่อย
3. หมู่ภิกษุจักชอบเสนาสนะที่สวयงาม
4. หมู่ภิกษุจักอยู่คลุกคลีกับภิกษุณี นางสิกขมานา และเหล่าสามเณร
5. หมู่ภิกษุจักอยู่คลุกคลีกับพวกคนวัดและเหล่าสามเณร

ภัยในอนาคต 5 ประการในหมวดนี้ แสดงถึงภัยอันนำไปสู่ความเสื่อมเนื่องจากสติไม่ตั้งมั่น มีความประมาทไม่สำรวมอินทรีย์ ทำให้ไม่อาจสงบระงับกามฉันทะมุ่งบำเรอตนด้วยกามคุณ 5 นำไปสู่การแสวงหาที่ไม่สมควรไม่เหมาะสม ไม่ยินดีประพฤติพรหมจรรย์ เกิดความไม่น่าเลื่อมใสเพราะผิดต่อพระวินัย บอกลัทธิสิกขากลับไปเป็นคฤหัสถ์ ซึ่งนำไปสู่การเสื่อมจากสัทธรรม

พระสูตรหมวดอนาคตภัยที่ยกมาทั้งหมดนี้ให้เหตุผลในลักษณะเดียวกันคือมุ่งให้เกิดความไม่ประมาทวางใจในปัจจุบัน ถึงแม้ว่าภัยจะยังไม่เกิดขึ้นในตอนี้แต่ก็อาจจะเกิดขึ้นในอนาคต การรับรู้ภัยเหล่านี้ทำให้เกิดความตระหนักในผลเสียหายที่จะเกิดขึ้นกับตนเองและพระพุทธศาสนา นำไปสู่การระวังป้องกันเหตุแห่งภัยอันนำมาซึ่งความเสื่อมจากความเจริญด้วยความไม่ประมาท รวมทั้งยังนำไปสู่การเตรียมการต่างๆ ให้พร้อมซึ่งปัจจัยต่างๆ ที่ป้องกันภัยที่อาจจะเกิดขึ้นในอนาคตได้ แม้ในครั้งก่อนนั้นพุทธศาสนาจะสมบูรณ์พร้อมด้วยมีเหตุปัจจัยต่างๆ ที่ช่วยหนุนนำความเจริญ แต่หากเข้าใจถึงความเป็นไปของพระไตรลักษณ์ที่ดำเนินไปตามหลักปฏิจลสมุปบาท ย่อมที่จะต้องเร่งประกอบความเพียรเพื่อบรรลุกิจที่ต้องทำ พร้อมด้วยการพิจารณาเหตุปัจจัยอย่างกว้างขวาง โดยการเตรียมความพร้อมในด้านต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นการศึกษาเรียนรู้ตามพระธรรมวินัย การมีพระวินัยเป็นบทบัญญัติเพื่อการปฏิบัติตามหลักการสำคัญของ

ศาสนา การเป็นอยู่ด้วยด้วยความเคารพ ฯลฯ ทั้งหมดล้วนเป็นไปด้วยความไม่ประมาทในภัยอันเกิดขึ้นได้ในอนาคต

การศึกษาให้มีตนเป็นที่พึ่ง

หน้าที่สำคัญสำหรับภิกษุที่พระพุทธองค์ทรงแสดงในเหตุการณ์ตอนที่พระอานนท์แสดงความเบาใจว่าพระพุทธเจ้าคงจะยังไม่ปรินิพพานจนกว่าพระพุทธองค์จะได้ปรารภกับภิกษุทั้งหลายก่อน พระพุทธองค์จึงตรัสตอบว่า “แล้วทำไมตถาคตจะต้องปรารภภิกษุสงฆ์กล่าวอย่างใดอย่างหนึ่งอีกเล่า” อาจพิจารณาได้ว่าการแสดงธรรมครั้งนี้มีเป้าหมายเพื่อให้ภิกษุทำตนให้เป็นที่พึ่งแก่ตนเองได้ พระพุทธองค์ตรัสกับพระอานนท์ในเรื่องการบริหารหมู่สงฆ์ว่า พระองค์ไม่คิดว่าพระองค์เท่านั้นที่จะเป็นผู้บริหารภิกษุสงฆ์ต่อไป หรือว่า ภิกษุสงฆ์จะต้องยึดแต่ตัวพระพุทธองค์เท่านั้นเป็นหลัก ทรงให้เหตุผลว่า “บัดนี้ เราเป็นผู้ชรา แก่ เฒ่า ล่วงกาลมานานผ่านวัยมานาน เรามีวัย 80 ปี ร่างกายของตถาคตประหนึ่งแซมด้วยไม้ไผ่ ยังเป็นไปได้ ก็เหมือนกับเกวียนเก่าที่ซ่อมแซมด้วยไม้ไผ่ฉะนั้น ...อานนท์ เพราะเหตุนี้แล พวกเธอจึงมีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง มีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่งอยู่” (ที.ม.(ไทย) 10/164-165/109-111)

ข้อความที่ยกมาข้างต้นนี้สอดคล้องกับเงื่อนไขที่ว่าถึงแม้พระพุทธองค์จะไม่คงอยู่แล้วก็ตาม ถ้าภิกษุมิตนเป็นเกาะ มีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง ก็จะสามารถบริหารปกครองตนเองด้วยธรรมได้ ตรัสสรุปยืนยันความในส่วนนี้ว่า “ภิกษุของเราที่เป็นผู้ใคร่ต่อการศึกษจักปรากฏอยู่ในความเป็นยอดเยี่ยม”¹⁰ (ซึ่งในที่นี้ อรรถกถาอธิบายว่า พวกเธอจึงทำตนให้เป็นที่พึ่งอาศัยเหมือนเกาะกลางมหาสมุทรอยู่โดยมีธรรมเป็นที่พึ่ง เนื้อหาในส่วนนี้ให้ความหมายของการเป็น “ภิกษุที่เป็นผู้ใคร่ศึกษา” คือภิกษุที่มีสติปัญญา 4 เป็นอารมณ์¹¹) เช่นเดียวกับในตอนหลังจากที่พระพุทธองค์ตรัสตอบมารซึ่งได้ทูลอาราธนาให้ปรินิพพานแล้ว พระผู้มีพระภาคได้ยืนยันให้ ธรรมที่พระองค์แสดงครบถ้วนแล้ว สามารถใช้เป็นที่พึ่งที่อาศัยได้ ในแง่นี้หน้าที่ของสงฆ์คือการศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัยที่พระองค์แสดงไว้ตามที่พระผู้มีพระภาคทรงตรัสไว้ว่า “เธอทั้งหลายพึงเรียน เสด็จ เจริญ ทำให้มาก ด้วยดีโดยวิธีที่พรหมจรรย์นี้จะพึงตั้งอยู่ได้นาน ดำรงอยู่ได้นาน ข้อนั้นพึงเป็นไป เพื่อเกื้อกูลแก่คนหมู่มาก เพื่อสุขแก่คนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย...” (ที.ม. (ไทย)10/184/131)

พระธรรมคำสอนเหล่านี้เป็นไปเพื่อดำรงไว้ซึ่งคุณค่าและความหมายให้กับพุทธศาสนา เพราะนำไปสู่การเกื้อกูลประโยชน์ให้กับหมู่ชนในสังคมไม่เพียงแต่ในฐานะที่เป็นแนวทางการดำเนินชีวิตในสังคม

¹⁰ ข้อความนี้มาจากพระไตรปิฎก ฉบับ มหาเถรสมาคม 10/165/143 ให้ความหมายยกย่องภิกษุผู้ใคร่ต่อการศึกษา

¹¹ โปรดดู อรรถกถาภาษาไทย พระสูตรต้นปิฎก ที่มณิกาย มหาวรรค (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2559, น.218)

ของปัจเจกบุคคล สิ่งแรกที่ภิกษุต้องตระหนักก็คือภิกษุสงฆ์จะต้องไม่ยึดแต่ “ตัว” พระพุทธรองค์เป็นหลักเท่านั้น แต่คือการที่ภิกษุสามารถทำตนให้เป็นที่พักแก่ตนเองได้ด้วยการศึกษาพระธรรมคำสอน

เป้าหมายของความเจริญของพระพุทธศาสนาในมหาปรินิพพานสูตร

มหาปรินิพพานสูตรให้แนวทางสร้างความเจริญของพระพุทธศาสนาโดยเริ่มต้นจากการให้ความสำคัญกับการวางบทบาทของพระธรรมวินัยในฐานะที่เป็นศาสนา เมื่อพระธรรมวินัยมีบทบาทที่สำคัญเช่นนั้นจึงตามมาด้วยหลักมหาปเทศ 4 สำหรับตรวจสอบการกล่าวอ้างพระธรรมวินัยให้มีความถูกต้องชัดเจน ทั้งยังมีหลักธรรมคำสอนหลายหมวดกำกับคุณสมบัติของพระภิกษุ ไม่ว่าจะเป็น ภิกษุอธิการนิยธรรม หรือหลักธรรมเรื่องธรรมาทาส “แวนธรรม” เพื่อการตรวจสอบตนเอง นำไปสู่ข้อเสนอสื่อว่าการปฏิบัติตามพระธรรมคำสอนเป็นการบูชาที่ยอดเยี่ยมเพื่อให้พระธรรมคำสอนอยู่ในวิถีการดำเนินชีวิตของพระสาวก ไม่ใช่ยกไว้เพื่อกราบไหว้บูชาอย่างเดียว และที่สำคัญคือหลักธรรมเรื่อง การไม่ประมาทเป็นหลักธรรมกำกับเพื่อให้สำนึกถึงภัยที่อาจเกิดขึ้นได้ในอนาคต ป้องกันไม่ให้สงฆ์ดำเนินไปสู่ความเสื่อม

ทั้งหมดที่กล่าวมานี้จะเกิดขึ้นได้ก็ด้วยการให้ความสำคัญกับการศึกษาพระธรรมวินัยเพื่อให้สงฆ์มีตนเป็นที่พึ่ง การเรียนการศึกษาพระธรรมวินัยเพื่อนำไปสู่การปฏิบัติซึ่งไม่ใช่กำหนดไว้เฉพาะภิกษุสงฆ์เท่านั้นแต่หมายรวมถึงพุทธบริษัททั้งหมด นัยสำคัญของแนวทางที่ทรงแสดงนี้ไม่ได้เป็นไปเพียงเพื่อให้พระศาสนาจะสามารถดำรงตั้งอยู่ได้นาน แต่มีเป้าหมายสำคัญที่มุ่งให้พระพุทธศาสนาเป็นไปเพื่ออนุเคราะห์เกื้อกูลประโยชน์สุขกับคนในสังคม หากเป็นไปในแง่นี้ย่อมทำให้พระศาสนาจะสามารถเจริญในใจคนทั้งหลาย ดำรงตั้งมั่นอยู่ในสังคมได้อย่างมีคุณค่าได้อย่างแท้จริง

แนวทางการสร้างความเจริญมั่นคงของพระพุทธศาสนา

ในหัวข้อนี้จะนำเสนอแนวทางการสร้างความเจริญมั่นคงของพระพุทธศาสนาจากมหาปรินิพพานสูตร เริ่มต้นจากการอธิบายความหมายของความเจริญในแง่ที่เป็นการพัฒนาที่เกิดขึ้นที่ตัวบุคคล การชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของการศึกษาพระธรรมคำสอน ในแง่ที่เป็นบ่อเกิดของความเจริญที่เกิดขึ้นจากการศึกษาแล้วนำไปปฏิบัติใช้ในการดำเนินชีวิต โดยมีหลักธรรมเรื่องอธิการนิยธรรมกำกับดูแลให้ไม่ประมาท เพื่อการไม่ทำเหตุแห่งความเจริญให้เสื่อมไป ซึ่งหลักอธิการนิยธรรมนี้เป็นคำสอนสำคัญที่เป็นพื้นฐานอันจะนำไปสู่ข้อเสนอสื่อให้พิจารณาถึงคุณค่าที่แท้จริงของพระพุทธศาสนาที่จะทำให้พระพุทธศาสนาเจริญมั่นคงในสังคมปัจจุบัน

ความหมายของความเจริญ

ความเจริญของพระพุทธศาสนาในมหาปริณิพพานสูตรที่แสดงถึงความตั้งมั่น กว้างขวาง และแพร่หลายดีแล้วนั้นก็เป็นไปได้เพราะพระผู้มีพระภาคมีคุณลักษณะของความเป็นพระศาสดา มีพระศาสดาที่เป็นผู้ที่ไม่ทำให้สาวกต้องเดือดร้อนในภายหลังเพราะที่ได้กล่าวแสดงบัญญัติธรรมที่แสดงไว้ครบถ้วนดีแล้ว มีการตระเตรียมรวบรวมคำสอนในพระธรรมวินัยไว้พร้อมแล้วด้วยพยัญชนะและอรรถะที่แสดงโดยขยายความอย่างละเอียดอีกทั้งเป็นองค์ประกอบที่นำไปสู่การเจริญพร้อมไปด้วยพุทธบริษัท 4 ที่มีคุณสมบัติสมบูรณ์เมื่อเรียนกับอาจารย์แล้วเป็นผู้เจียบแหลม แกล้วกล้า เป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบ ปฏิบัติตามธรรม บรรลุธรรมอันเกษม กล่าวพระสัทธรรมได้โดยชอบ แสดงธรรมมีปาฏิหาริย์ ปรากฏปรกาศที่เกิดขึ้นให้เรียบร้อยโดยชอบธรรมได้

ความเจริญที่แสดงมาเหล่านี้เป็นความเจริญที่เกิดขึ้นในตัวของผู้ที่ศึกษาพระธรรมวินัยเป็นความเจริญอันเนื่องด้วยศีล สมาธิและปัญญา และที่สำคัญเป็นความเจริญที่เป็นไปเพื่อเกื้อกูลแก่คนหมู่มาก เพื่อสุขแก่คนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อเกื้อกูลประโยชน์สุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย มหาปริณิพพานสูตรไม่ได้นำเสนอความเจริญของพระพุทธศาสนาในฐานะที่เป็นการเจริญทางวัตถุ การมีวัดวาอารามใหญ่โตหรือการมีพระภิกษุจำนวนมากไม่ใช่สิ่งที่มหาปริณิพพานสูตรได้กล่าวถึง หากแต่เป็นการที่พุทธสาวกสามารถนำความรู้จากการศึกษาพระธรรมวินัยไปช่วยเหลือเกื้อกูลสังคมได้มากกว่า ในแง่การที่จะทำให้บรรลุถึงความเจริญในความหมายนี้ได้ก็คือ การที่พุทธสาวกได้ศึกษาพระธรรมวินัยนั่นเอง

แม้พระบรมศาสดาจะปรินิพพานไปแล้วแต่พระธรรมวินัยจะเป็นศาสดาของภิกษุสงฆ์อยู่ต่อไป พระธรรมวินัยจะเป็น “ศาสดา” ในความหมายที่เป็น ผู้อบรมสั่งสอนที่คอยจ้ำจี้จ้ำไชภิกษุสงฆ์ว่า “สิ่งนี้ควรแก่พวกเธอ สิ่งนี้ไม่ควรแก่พวกเธอ”¹² ให้ภิกษุได้บริหารปกครองตนเอง โดยมีตนเองเป็นที่พึ่งที่อาศัยเพราะได้ศึกษาพระธรรมวินัยไว้ดีแล้ว ดังที่พระพุทธองค์ทรงแสดงพระปัจฉิมวาจาแก่ภิกษุสงฆ์ที่อาจจะคิดไปว่า “ปาพจน์มีพระศาสดาล่วงลับไปแล้ว พวกเราไม่มีพระศาสดา ข้อนี้นั้นพวกเธอไม่พึงเห็นอย่างนั้น ธรรมและวินัยที่เราแสดงแล้วบัญญัติแล้วแก่เธอทั้งหลาย หลังจากเราล่วงลับไป ก็จะเป็นศาสดาของเธอทั้งหลาย” (ที.ม. (ไทย) 10/216/164) เมื่อพิจารณาตามนี้ ก็จะเห็นได้ว่าความเจริญของพระพุทธศาสนาที่แสดงถึงความตั้งมั่น กว้างขวาง และแพร่หลายดีแล้วในมหาปริณิพพานสูตรนั้นก็เกิดในตัวพุทธบริษัทด้วยการศึกษาเล่าเรียนพระธรรมคำสอนเป็นสำคัญ โดยพระธรรมคำสอนในฐานะที่เป็นศาสดายังสามารถคอย

¹² ข้อความนี้เป็นข้อความที่พระภิกษุผู้บวชตอนแก่ชื่อสุภัททะกล่าวถึงการที่พระพุทธองค์จะเสด็จนิวัตหากภิกษุทำอะไรไม่เหมาะสม โปรดดูใน ที.ม.

จำใจจำใจชักเตือนให้สติว่าสิ่งใดควรสิ่งใดไม่ควรแก่พุทธบริษัท ซึ่งเป็นไปเพื่อความเจริญของพุทธบริษัททั้งหลายนั่นเอง

การศึกษาธรรมอันเป็นไปเพื่อความรู้อย่าง

ในแง่นี้ เมื่อพิจารณาถึงความหมายของความเจริญมั่นคงที่มหาปริณิพพานสูตรให้ความสำคัญจะเห็นได้ว่าเป็นความเจริญที่เริ่มจากความเจริญในธรรมที่เกิดขึ้นในตัวพุทธสาวกด้วยการศึกษาพระธรรมคำสอนเป็นความเจริญที่เนื่องด้วยศีล สมาธิและปัญญาอันหมายถึงไตรสิกขา โดยแสดงหัวข้อพระธรรมคำสอนที่ต้องศึกษาว่าเป็น “ธรรมอันเป็นไปเพื่อความรู้อย่าง” อันประกอบด้วย (1) สติปัฏฐาน4 (2) สัมมัปปธาน4 (3) อิทธิบาท4 (4) อินทรีย์4 (5) พละ5 (6) โพชฌงค์7 และ (7) อริยมรรคมีองค์8 การศึกษาพระธรรมคำสอนในหัวข้อเหล่านี้ย่อมเป็นไปเพื่อให้เกิดการนำไปสู่ปฏิบัติในการดำเนินชีวิต ซึ่งเป็นสิ่งที่นำไปสู่การปฏิบัติเกิดความเจริญงอกงามทางปัญญา เป็นเครื่องตรวจสอบกำกับตนเองตามหลักเรื่องแค้นธรรม คือ เมื่อศึกษาแล้วก็สามารถตรวจสอบตนเองว่ายังประกอบด้วยความเลื่อมใสในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ และที่สำคัญคือให้สามารถตรวจสอบตนเองได้ว่ายังประกอบด้วยศีลที่ไม่ขาดไม่ทะลุ ไม่ถูกตัดหาและทิวฏฐิครอบงำ เพราะศีลอันเนื่องด้วยการมีความรู้ที่ศึกษามาดีแล้วย่อมเป็นไปเพื่อสมาธิ นำไปสู่ปัญญาเพื่อความหลุดพ้นจากกองทุกข์เมื่อนำมาปฏิบัติได้อย่างถูกต้อง ตามธรรมและสมควรแก่ธรรมในการดำเนินชีวิต

การศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัยย่อมเป็นไปแนวทางที่นำไปสู่การสร้างความสำเร็จให้พุทธศาสนาได้ เพราะเป็นพื้นฐานให้พุทธบริษัทที่ศึกษาพระธรรมวินัยดีแล้ว “เป็นพหูสูต เจียบแหลม ทรงธรรม” สามารถ “ถ่ายทอดแนะนำเผยแผ่ได้แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก “แสดงธรรมมีปาฏิหาริย์ ปรามปราบพาพาได้ เพราะมีหลักในการยืนยันความถูกต้องตามหลักการเรื่อง มหาปเทศ 4 เพราะรู้ว่าอันไหนอันมาผิด ศึกษาแล้วปกป้อง มั่นคง กว้างขวาง แพร่หลาย และที่สำคัญในเบื้องต้นคือ ศึกษาแล้วปฏิบัติให้เป็นที่พักที่อาศัยแก่ตนได้ด้วยการปฏิบัติตรง ปฏิบัติตามธรรม เป็นเนื้อเป็นตัวอยู่ในการดำเนินวิถีชีวิต และยังเป็นการทำให้ผลปรากฏนำไปสู่การสร้างสังคมสงฆ์ที่มีความรู้มีคุณภาพสามารถยังศรัทธามีให้เสื่อมถอยด้วยการศึกษาที่นำไปสู่ “เป็นอยู่โดยชอบ”

อุปหานิยธรรม การไม่ประมาทในการไม่ทำเหตุแห่งความเจริญให้เสื่อมไป

เมื่อเข้าใจความหมายของความเจริญของพระพุทธศาสนาในฐานะที่เป็นการสร้างความเจริญให้เกิดขึ้นในตัวบุคคล ทำเหตุปัจจัยด้วยการศึกษาให้มั่นคง และเมื่อหากพิจารณาความหมายของ อุปหานิยธรรม ในความหมายที่ว่า การไม่ทำเหตุแห่งความเจริญให้เสื่อมไป ย่อมเห็นได้ว่าเป็นการให้วิธีคิดในการระวังป้องกันไปตามหลักการของพระพุทธศาสนา ด้วยเชื่อว่าสิ่งทั้งหลายเกิดขึ้นโดยอาศัยเหตุปัจจัยอิงอาศัยกันเกิดขึ้น

ในแง่นี้เมื่อต้องการให้พุทธศาสนาดำรงคุณค่าอยู่ในสังคม ก็ต้องพิจารณาว่า อะไรเป็นสิ่งที่ถือเป็นคุณค่าของพระพุทธศาสนาที่แท้จริง แล้วให้มุ่งทำเหตุปัจจัยที่ส่งเสริมคุณค่าของพุทธศาสนานั้นให้กับสังคม

การเข้าใจแก่นแท้ของ “คุณค่า” ที่ถือเป็นหัวใจหลักของพระพุทธศาสนา แล้วพิจารณาตามหลักอปริหานิยธรรมและความไม่ประมาทจะทำให้เห็นได้ว่า อะไรเป็นสิ่งที่ควรทำเพื่อสร้างเสริมให้คุณค่าของพระพุทธศาสนาเจริญมั่นคงยิ่งขึ้น และอะไรเป็นสิ่งที่ไม่ควรทำเพราะจะทำให้คุณค่าของพระพุทธศาสนาเสื่อมไป การพิจารณาเช่นนี้เป็นไปเพื่อขจัดเหตุที่จะทำให้นำไปสู่ความเสื่อมจากความเจริญ หรือลดเหตุที่จะเป็นปัญหาและอุปสรรคในการเน้นทำในสิ่งที่สิ่งที่ทำแล้วส่งเสริมคุณค่าของพระพุทธศาสนาให้มากขึ้น

การพิจารณาว่าในการดำเนินการกิจกรรมทางศาสนาไม่ว่าเป็นการศึกษาพระธรรมคำสอน การจัดกิจกรรมทางศาสนา ตลอดจนกิจกรรมทางสังคมที่วัดหรือภิกษุสงฆ์เข้าไปเกี่ยวข้องในแต่ละขั้นตอนนั้น สิ่งใดเป็นการดำเนินการที่ส่งเสริมสร้างหรือดำเนินไปตามคุณค่าที่แท้จริงของพุทธศาสนาที่สถาบันพุทธศาสนาสามารถส่งมอบให้แก่สังคมได้ เมื่อพิจารณาอย่างชัดเจนแล้วว่า อะไรคือสิ่งที่ส่งเสริมสร้างคุณค่าของพระพุทธศาสนาและอะไรที่ไม่นำไปสู่การส่งเสริมคุณค่าของพระพุทธศาสนา ก็จำเป็นที่จะต้องปรับปรุงป้องกันไม่ให้นำไปสู่ความเสื่อมหรือความสูญเสียปัจจัยที่นำไปสู่การสร้างคุณค่าของพุทธศาสนา ถือเป็นเป็นการไม่ทำเหตุแห่งเจริญของพุทธศาสนาให้เสื่อมไปตามหลักการของอปริหานิยธรรม มุ่งลดความสำคัญหรือลดการดำเนินการในส่วนที่ไม่ก่อให้เกิดคุณค่าต่อพระพุทธศาสนาลงอย่างเป็นระบบ คือไม่ทำเหตุแห่งความเสื่อมจากความเจริญของคุณค่าพระพุทธศาสนาให้เกิดขึ้น และในขณะเดียวกันพระพุทธศาสนาจะต้องมุ่งเน้นไปที่การเพิ่มพูนสิ่งที่สร้างคุณค่าของพระพุทธศาสนาให้มากที่สุด

เหตุผลของการสร้างความเจริญมั่นคงของพระศาสนาเป็นเรื่องที่ต้องเน้นย้ำ การแจกแจงเหตุและปัจจัยต่าง ๆ เพื่อให้ตระหนักรู้เท่าทันเหตุและปัจจัยที่จะก่อให้เกิดความเสื่อมสูญของพระธรรมวินัยไม่ได้เป็นไปเพียงเพื่อความยึดมั่นถือมั่นแต่ความอยากให้พระศาสนายืนนานเพียงเท่านั้นก็หาไม่ แต่ความพยายามที่มุ่งสร้างให้พระพุทธศาสนาเจริญมั่นคงด้วยการศึกษาพระธรรมคำสอนนี้ก็ด้วยเหตุผลที่มุ่งให้ “พึงเป็นไปเพื่อเกื้อกูลแก่คนหมู่มาก เพื่อสุขแก่คนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูลเพื่อสุขแก่เทวดา และมนุษย์ทั้งหลาย” ตามพุทธปณิธานจะถือเป็นการสร้างคุณค่าความหมายของความเจริญของพระพุทธศาสนาที่แท้จริงและเป็นเหตุผลสำคัญที่ควรมุ่งเน้นในฐานะที่จะเป็นการเพิ่มพูนสิ่งที่สร้างคุณค่าของพระพุทธศาสนามากที่สุด

ข้อเสนอจากมหาปริณิพพานสูตรกับสังคมปัจจุบัน

แม้ว่าในปัจจุบันสังคมสงฆ์กำลังเผชิญปัญหาวิกฤติศรัทธาอันเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมที่ขับเคลื่อนด้วยทุนนิยมทำให้ต้องใช้เงินในการดำเนินชีวิตประจำวัน พระบางรูปบาง

สำนักเปียงเบนเป้าหมายของพระธรรมคำสอนไปเป็นสินค้าและบริการเพื่อสร้างประโยชน์ทางธุรกิจเป็นผลกำไรโดยความจำเป็นบีบคั้นที่อาจจะเข้าใจได้ แต่ก็นำมาซึ่งวิกฤตศรัทธาในหลายครั้งหลายครา รวมถึงเหตุการณ์ตามหน้าหนังสือพิมพ์ที่รายงานข่าวความประพฤติบกพร่องของภิกษุสามเณรออกมาเป็นระยะๆ ซึ่งแม้ว่าจะมีความพยายามที่จะจำกัดขอบเขตแก้ปัญหาแต่ก็ดูเหมือนว่าจะยังไม่สามารถแก้ปัญหาที่มีสาเหตุพัวพันซับซ้อนยากเกินกว่าที่หน่วยงานหรือองค์กรใดองค์กรหนึ่งจัดการได้เพียงลำพัง

ความคาดหวังที่จะสร้างความเจริญมั่นคงอาจจะยิ่งทำให้ปัญหาแย่งไปอีก ถ้ามุ่งเน้นว่าความเจริญคือจำนวนมาก คือขนาดที่หรูหราใหญ่โต แต่คุณภาพภายในนั้นว่างเปล่า แนวทางจากมหาปริณิพพานสูตรที่ได้ปรากฏจากการศึกษาครั้งนี้เป็นแนวทางที่ไม่ได้มุ่งเป้าไปที่วัตถุภายนอก แต่มุ่งที่การวางรากฐานภายใน ด้วยการศึกษาศรีธรรมคำสอนเพื่อพัฒนาตนเอง พิจารณาตนเองให้สามารถเป็นที่พึ่งแห่งตนได้แล้วจึงเผยแผ่พระธรรมคำสอนช่วยเหลือเกื้อกูลผู้คนในสังคมให้พ้นจากทุกข์ในโลกียวิสัยได้ เหล่านี้คือพื้นฐานที่มหาปริณิพพานสูตรมุ่งให้แนวทางในการสร้างความเจริญมั่นคงด้วยการศึกษาศรีธรรมวินัยแล้วนำความรู้ไปช่วยเหลือสังคม ถือเป็นสิ่งที่จะทำให้สังคมเห็นคุณค่าที่แท้จริงของพระพุทธศาสนา คุณค่าของพระพุทธศาสนาไม่ใช่สิ่งที่สะท้อนด้วยเจริญด้านวัตถุภายนอก ในแง่นี้พุทธบริษัทจึงควรย้อนกลับมาพิจารณาอีกครั้งว่าอะไรคือสิ่งที่เห็นคุณค่าที่แท้จริงของพระพุทธศาสนาที่ควรสร้างเสริมสนับสนุน และจะอย่างไรให้สิ่งที่ทำให้พระพุทธศาสนาเสื่อมจากความเจริญถูกลดทอนตัดทิ้งออกไป

ความสำนึก “ความไม่ประมาท” ร่วมกันในการรักษาพระสัทธรรมป้องกันระงับไม่ให้เกิดขึ้น เป็นสิ่งที่ควรส่งเสริมสร้างให้พุทธบริษัทได้ตระหนักถึงบทบาทและดำเนินการหน้าที่ด้วยการศึกษาศรีธรรมคำสอนไม่ใช่เพียงการบูชายกย่องให้อยู่เหนือวิถีชีวิต แต่ให้นำพระธรรมคำสอนมาปฏิบัติใช้ได้ยอมเป็นการยืนยันคุณค่าของพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง ความสำนึกร่วมกันของพุทธศาสนิกชนในการรักษาพระสัทธรรมเพื่อความดำรงสืบต่อความเจริญมั่นคงแห่งคำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าย่อมเป็นไปได้ก็เนื่องมาจากการที่สังคมประจักษ์แจ้งคุณค่าที่แท้จริงของพระพุทธศาสนาที่มีต่อสังคม

สรุป

มีคำกล่าวซึ่งได้สืบทอดกันมาในสังคมไทยแต่โบราณที่เป็นเสมือนข้อเตือนภัยว่า ในอนาคตพระสงฆ์จะเหลือแต่ผ้าเหลืองผืนน้อยที่ห้อยหุเป็นสัญลักษณ์แสดงความเป็นนักบวชในพระพุทธศาสนา แม้ตามหลักการของพระพุทธศาสนา ความเจริญและความเสื่อมของพระพุทธศาสนาย่อมเป็นไปตามเหตุปัจจัยที่อิงอาศัยกันเกิดขึ้น เช่นเดียวกับพระพุทธศาสนาที่สืบทอดผ่านเวลามามากกว่า 2,500 ปีย่อมต้องมีความเสื่อมไปตามเหตุปัจจัยเป็นธรรมดา แต่หากพุทธบริษัทไม่ประมาท มีการระงับรักษาป้องกันด้วยการพิจารณาแยกแยะว่าอะไรคือคุณค่าที่แท้จริงของพระพุทธศาสนาที่มีต่อสังคม การไม่ทำเหตุแห่งความเจริญของพระพุทธศาสนาให้เสื่อมไปตามหลักการของอปริหานิยธรรม เมื่อศึกษาศรีธรรมคำสอนแล้วนำมาปฏิบัติใช้

รวมถึงสร้างความเจริญในตนให้ถึงพร้อม และประพฤติปฏิบัติแต่สิ่งๆที่เสริมสร้างคุณค่าที่แท้จริงของพระพุทธศาสนา ผลจากสิ่งเหล่านี้ย่อมเป็นสิ่งที่ช่วยเสริมสร้างสังคมให้ช่วยเหลือเกื้อกูลกันตามหลักการของพระพุทธศาสนา คุณค่าของพระพุทธศาสนาที่สังคมประจักษ์แจ้งจะเป็นเหตุปัจจัยนำไปสู่การที่พระพุทธศาสนาเจริญ แพร่หลาย และมั่นคงในสังคมนั่นเอง

บรรณานุกรม

- ชาญณรงค์ บุญหนุน. (2551). *พระสงฆ์ไทยในอนาคต*. ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). (2544). *พุทธวิธีในการสอน*. สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). (2545). *พุทธศาสนาจะวิกฤต. ต้องคิดให้ไกล รู้ให้ทัน*. มูลนิธิพุทธธรรม.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2556). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*. พิมพ์ครั้งที่ 25. สำนักพิมพ์ผลิธรรม.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2556). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์*. พิมพ์ครั้งที่ 20. โรงพิมพ์ บริษัทสหธรรมิก จำกัด.
- พระไพศาล วิสาโล. (2546). *พุทธศาสนาไทยในอนาคต แนวโน้มและทางออกจากวิกฤติ*. มูลนิธิสดศรี-สฤษดิ์วงศ์.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม 10 พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค*. โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม 22 พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ปัญจก ฉักกนิบาต*. โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2559). *อรรถกถาภาษาไทย. พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค*. โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาเถรสมาคม. (2549) *พระไตรปิฎกภาษาไทย พระบาลีสตฺตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค*. บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด มหาชน.
- วีรยุทธ เกิดในมงคล. (2555). *ข้อพิจารณาเพื่อการอุปถัมภ์และคุ้มครองพระพุทธศาสนาจากหลักธรรมในมหาปริณิพพานสูตร*. วารสารสมาคมปรัชญาและศาสนาแห่งประเทศไทย. 7(1-2), 91-112.
- 84000.org. (2545). *อรรถกถา ทีฆนิกาย มหาวรรค มหาปริณิพพานสูตร*.
<https://84000.org/tipitaka/attha/attha.php?b=10&i=67&p=1#%E0%B8%A>